

บทที่ 2

แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาบทบาทระหว่างหญิงและชาย กรณีศึกษาการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตใหม่ของบริษัทบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาแนวความคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อให้การศึกษาในครั้งนี้มีแนวทางและเพื่อเป็นกรอบทางความคิด ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

- 2.1 แนวความคิดเรื่องบทบาทระหว่างเพศ
- 2.2 แนวความคิดเรื่องการขัดเกลาทางสังคม
- 2.3 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่
- 2.4 ทฤษฎีบทบาท
- 2.5 ทฤษฎีแรงจูงใจ
- 2.6 ทฤษฎีการตัดสินใจ
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา
- 2.9 สมมุติฐานในการศึกษา

2.1 แนวความคิดเรื่องบทบาทระหว่างเพศ (Gender Roles)

ในการแสดงพฤติกรรมหรือเล่นบทบาท (Role Playing) ของคนในสังคมนั้น จะมีความแตกต่างกันไปตามที่สังคมกำหนด โดยมีพื้นฐานจากวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ บรรทัดฐาน และกฎหมายของสังคมนั้น ๆ ซึ่งการกำหนดความแตกต่างในบทบาทหน้าที่ส่วนหนึ่งนั้น สังคมได้ใช้เกณฑ์ในเรื่องความแตกต่างระหว่างเพศมาเป็นตัวกำหนดด้วย

ความแตกต่างระหว่างเพศ ในการพิจารณาความเป็นหญิงหรือชายนั้น จะแยกความแตกต่างที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด เป็นสิ่งที่ชัดเจนที่แยกได้ว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย โดยการใช้หลักเกณฑ์ทางชีววิทยา แต่เมื่อพิจารณาความแตกต่างระหว่างเพศ โดยคำนึงถึงวัฒนธรรม ค่านิยม บรรทัดฐาน กฎหมายในสังคมแล้ว

การใช้เกณฑ์กว้าง ๆ ในการแยกคือ เกณฑ์ทางด้านเอกลักษณ์แห่งบทบาททางเพศ และวัตถุประสงค์แห่งกิจกรรม

Lipman & Tickermyer (1975:299) ได้ให้ความหมายของเอกลักษณ์แห่งบทบาททางเพศ และวัตถุประสงค์แห่งกิจกรรมไว้ว่า

1. ความแตกต่างในด้านการแสดงออก โดยผ่านการแสดงลักษณะเอกลักษณ์แห่งบทบาททางเพศ (Sex Role Identity) ซึ่งประกอบด้วยพื้นฐาน 3 ประการคือ 1) ความเชื่อเบื้องต้นว่าเราเป็นชายหรือหญิง 2) มีพฤติกรรมที่วัฒนธรรมในสังคมนั้น ๆ เห็นว่าเหมาะสมกับเพศชาย (Masculinity) และเหมาะสมกับเพศหญิง (Femininity) 3) เป็นความพอใจที่จะเลือกคู่เป็นเพศชายหรือเพศหญิง

2. ความแตกต่างในด้านกิจกรรม โดยแสดงออกจากการเป็นประเภทของวัตถุประสงค์แห่งกิจกรรม (Task Orientation-People Orientation) โดยทั่วไปในสังคมที่มีการแบ่งแรงงานระหว่างเพศหญิงและชายนั้น จะมีเป้าหมายของกิจกรรมที่แตกต่างกันไป กล่าวคือในขณะที่ฝ่ายหญิงจะตั้งเป้าหมายของกิจกรรมอยู่ที่การเน้นบุคคล (People Orientation) หรือเป็นการกระทำอยู่ที่สร้างความพอใจให้กับบุคคลอื่น

พรรณี ทรัพย์มากอุดม (2532:67-68) ได้ทำการศึกษาความแตกต่างระหว่างเพศกับการให้คุณค่าตนเอง กรณีศึกษานักเรียนชั้นมัธยมโรงเรียนสุวรรณารามวิทยาคม พบว่า ชายจะแสดงลักษณะแห่งบทบาททางเพศที่เด่นชัดคือ Masculinity และเน้นความสำคัญกับวัตถุประสงค์แห่งกิจกรรมแบบ Task Orientation มากกว่า People Orientation ส่วนหญิงนั้นไม่มีการแสดงออกในลักษณะแห่งบทบาททางเพศอย่างเด่นชัด แต่มีความสัมพันธ์กันระหว่างวัตถุประสงค์ของกิจกรรมและการเน้นบุคคล ซึ่งมีผลต่อการสร้างทัศนคติในเรื่องความไม่เท่าเทียมทางเพศอย่างมาก และระดับทัศนคตินี้เองที่เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดคุณค่าตนเองของเพศหญิง กล่าวคือชายมีความเชื่อในเรื่องการไม่เท่าเทียมทางเพศถึงร้อยละ 80 ส่วนหญิงไม่แน่ใจร้อยละ 55 และเชื่อในเรื่องความไม่เท่าเทียมกันร้อยละ 45 และในการให้คุณค่าของตัวเองพบว่าชายมีมากกว่าหญิงร้อยละ 71.5 และ 64.1 ตามลำดับ

ในการแสดงออกทางพฤติกรรมที่แตกต่างกันทั้งในด้านวิธีการและเป้าหมายของเพศชายและเพศหญิงนั้น ผู้ชายจะได้รับแรงกดดันต่าง ๆ ให้แสดงบทบาทและเอกลักษณ์แบบ Masculine ซึ่งมีลักษณะที่แสดงออกแบบแข็งแรง บึกบึน มากกว่าที่ผู้หญิงได้รับแรงกดดันให้แสดงบทบาทและเอกลักษณ์แบบ Feminine ซึ่งมีลักษณะ

นุ่มนวลและอ่อนหวาน และแรงกดดันต่าง ๆ เหล่านี้จะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเด็กย่างเข้าสู่วัยรุ่น และเป็นผู้ใหญ่ตามความคาดหวังของสังคมและสิ่งแวดล้อม

สุพัตรา สุภาพ (2525:78-81) ได้กล่าวไว้ว่าความแตกต่างระหว่างชายและหญิงนั้น มีทั้งความแตกต่างด้านชีวภาพและสภาพที่สังคมกำหนด

1. สภาพร่างกาย ความเจริญเติบโตระหว่างเพศหญิงและชายอยู่ในระดับที่ต่างกัน ระยะตั้งครรภ์ของทารกนานกว่าทารกหญิงประมาณ 5-9 วัน ตอนแรกเกิดเด็กหญิงจะเติบโตเร็วกว่าเด็กชาย ระบบประสาท และการเคลื่อนไหวดีกว่า เมื่อเข้าสู่วัยรุ่นเด็กหญิงจะโตกว่าเด็กชาย และก่อนเด็กชาย 2 ปี ความเจริญทางสติปัญญาและทางอารมณ์ต่างกัน เด็กชายจะแข็งแรงในด้านการใช้กำลังกายมากกว่าหญิง

2. การประสบความสำเร็จและความเป็นอัจฉริยะ พบว่าผู้ชายจะประสบผลสำเร็จมากกว่าผู้หญิง ทั้งนี้ นักจิตวิทยาได้อธิบายว่าการที่ชายมีลักษณะสร้างสรรค์เหนือกว่าก็เพื่อเป็นการชดเชยในข้อที่ชายไม่อาจจะสร้างสรรค์ชีวิตมนุษย์ (การตั้งครรภ์ การมีลูก) อย่างผู้หญิงได้

Mirra Komarovsky (อ้างใน สุพัตรา สุภาพ, 2525:80) ได้อธิบายอัจฉริยะของหญิงเกี่ยวกับวัฒนธรรม มีหลักฐานบางอย่างพิสูจน์ได้ว่า ความสามารถของหญิงอยู่ในวงจำกัด จะเห็นได้ว่าเป็นอัจฉริยะของชายนั้น สิ่งแวดล้อมภายนอกไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความเป็นอัจฉริยะ ในตนเองเดียวกัน หญิงก็อาจจะชนะสิ่งแวดล้อมที่เป็นอุปสรรคเช่นกัน สิ่งแวดล้อมไม่ใช่เป็นเพียงภายนอกเท่านั้น แต่ยังมีสิ่งแวดล้อมภายในด้วย เช่น ภาพลักษณ์ของตนเอง (Self-image) ซึ่งหมายถึงสังคมได้เป็นตัวกระตุ้นความต้องการจนเป็นการกระทำของตัวเอง สิ่งนี้เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาให้เกิดการสร้างสรรคของหญิง และการสร้างสรรค์จะไม่เกิดขึ้นได้ ถ้ามีการสงสัยตัวเอง (Self-doubt) และความสงสัยในตัวเองนี้เองที่ทำให้หญิงไม่สามารถประสบความสำเร็จได้สูงสุด คำตอบที่ได้คือวัฒนธรรม เพราะความสงสัยในตัวเองมีรากเง้าจากสังคม เป็นการยากที่จะทำสำเร็จลงได้ถ้าสังคมไม่ส่งเสริมหรือให้กำลังใจ

3. การแบ่งงานระหว่างเพศ ในทุกสังคมจะมีการแบ่งงานและในเรื่องอาชีพผู้หญิงมักจะเลือกทำในสิ่งที่เหมาะกับลักษณะทางชีวภาพ และวัฒนธรรมจะกำหนดความแตกต่างของผู้หญิงและผู้ชาย โดยอาศัยขีดความสามารถทางสรีรวิทยา คือ ความสามารถในการสร้างสรรค์สมาชิกใหม่ (Reproductive Function)

ของผู้หญิง และความแข็งแรงของผู้ชาย และข้อแตกต่างดังกล่าวจะค่อย ๆ หมดไปเมื่อกำหนดสิทธิของทั้ง 2 เพศเท่าเทียมกัน

4. การแบ่งกลุ่มระหว่างเพศ เป็นการแบ่งกลุ่มแยกเพศในการทำกิจกรรมใด ๆ ก็ตาม ซึ่งจะมีทั้งลักษณะชั่วคราว และถาวร

พรณี ทรัพย์มากอุดม (2532:9) ได้ศึกษางานของ Kagen กล่าวว่า การที่ชายหญิงจะแสดงเอกลักษณ์ออกมา นั้นจะต้องผ่านการประทับตราให้กับตนเอง และมีการยึดถือปฏิบัติในมาตรฐานแห่งเพศ (Sex role standard) ตามที่สังคมได้เห็นชอบในมาตรฐานของ Masculinity และ Femininity การที่บุคคลจะสามารถกำหนดบทบาท หรือรับรู้เนื้อหาของแต่ละมาตรฐานจะต้องได้ประสบการณ์ในด้านของการเทียบเคียงตนเอง การกลุ่มอ้างอิง ผักผ่อนทักษะ ในงานของ Masculine หรือ Feminine ในการรับรู้บุคคลอื่น ๆ ว่ามีลักษณะนี้เหมาะสมกับตนเองหรือไม่

Sharp (1984:24) กล่าวว่าบทบาทระหว่างเพศจะเกิดขึ้นในกระบวนการจัดเกลาทางสังคม ซึ่งบุคคลแต่ละคนได้เรียนรู้ที่จะแสดงพฤติกรรมที่ได้รับการยอมรับทางวัฒนธรรม ว่าเป็นบทบาทที่เหมาะสมเข้ามาเป็นบทบาทแห่งตน และในกระบวนการนี้ยังได้เรียนรู้การคาดหวังในสังคมนั้น ๆ การจัดเกลาจะเกิดขึ้นตั้งแต่อ่อนเข้าโรงเรียนในระยะเวลาที่ผ่านมา บุคคลจะผ่านการทดลองแสดงบทบาทต่าง ๆ และได้คัดเลือกเองเฉพาะบางบทบาทเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมประจำตัว บทบาทใดที่ไม่ได้รับรางวัลหรือรางวัลน้อยก็จะถูกตัดออกไปขบวนการเลือกสรรนั้นจะเกิดขึ้นอย่างราบรื่น และจำกัดวงภายในการปฏิบัติสร้างสรรค์และการเสริมแรงจากความสัมพันธ์ระหว่างแม่, พ่อ, ลูก ครูประจำชั้นและกลุ่มเพื่อน-บุคคล

ทัศนีย์ บุวรรตน์ (2530:18-19) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องบทบาทจากแนวความคิดของ Joseph H. Plech (1979) และได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์บทบาทระหว่างคู่สมรสจากทฤษฎีสังคมวิทยาเป็น 3 แนวดังนี้

1. แนวคิดที่มองบทบาทระหว่างคู่สมรสตามประเพณีเดิม (The Traditional Perspective)

แนวคิดนี้เป็นการพิจารณาบทบาทที่จำกัดระหว่างคู่สมรส กล่าวคือสามีไม่ต้องรับผิดชอบต่องานบ้าน แต่จะเป็นผู้จัดหาสิ่งซึ่งสนองต่อความจำเป็นต่อการยังชีพของสมาชิก ซึ่งได้มาจากครอบครัว ทฤษฎีที่มีแนวความคิดเช่นนี้ได้แก่ทฤษฎี

การจำแนกความแตกต่างระหว่างบทบาท ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) และทฤษฎีทรัพยากร

ทฤษฎีแรก คือ ทฤษฎีการจำแนกความแตกต่างระหว่างบทบาท ซึ่งเป็นบทบาทของฝ่ายชาย ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งภายนอกของสถาบันครอบครัว และฝ่ายหญิงซึ่งเป็นฝ่ายรับผิดชอบบทบาทภายในครอบครัว

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน แนวทฤษฎีนี้ใช้วิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ของครอบครัว ชี้ให้เห็นว่าบทบาทระหว่างชายกับหญิงในสถาบันครอบครัวนั้น เกิดจากการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน สามีซึ่งมีบทบาทในการหาเลี้ยง และภรรยาซึ่งเป็นผู้ให้ความรัก และการดูแลงานภายในบ้าน โดยเป็นการแลกเปลี่ยนความรับผิดชอบระหว่างกัน

ทฤษฎีทรัพยากร เป็นการศึกษาระบบความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรส โดยอธิบายว่าการจำแนกหน้าที่ระหว่างสามีกับภรรยาจะอยู่บนพื้นฐานแห่งทรัพยากรของกลุ่มสมรส เขาได้สร้างทฤษฎีขึ้นเพื่อศึกษาวิจัยจากคำถามที่ว่า ทำไมภรรยาจึงต้องรับผิดชอบงานภายในครอบครัวหลายด้านกว่าสามี และทำไมการจำแนกหน้าที่ภายในครอบครัวจึงแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ของการประกอบอาชีพระหว่างสามีภรรยา ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าความรับผิดชอบต่องานภายในครอบครัวของสามีจะมีความสัมพันธ์กลับกันกับระยะเวลาที่ต้องทำงานนอกบ้าน อย่างไรก็ตามผลการวิจัยยอมรับว่าสามีเป็นผู้นำในการหาเลี้ยงครอบครัว

2. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทระหว่างคู่สมรส ในลักษณะของการเอารัดเอาเปรียบ (The Exploitation Perspective)

ในระยะ ค.ศ.1970 เป็นต้นมา ได้มีทฤษฎีที่ศึกษาบทบาทระหว่างคู่สมรสที่เป็นอิทธิพลของสตรีเป็นสาเหตุสำคัญ ซึ่งเรียกว่า Feminism ทฤษฎีดังกล่าวได้มุ่งพิจารณาภาระอันไม่เป็นธรรมที่ตกอยู่กับสตรี ที่จะต้องรับผิดชอบต่องานบ้านและงานอบรมเลี้ยงดูบุตร ซึ่งถือว่าเป็นงานด้อยเกียรติ ชี้ให้เห็นว่าเพศชายเป็นผู้แสวงหาผลประโยชน์ให้กับตนเอง และสร้างภาระความรับผิดชอบในงานภายในครอบครัวให้แก่ภรรยาอย่างไม่เป็นธรรม พบว่าในรายที่ประกอบอาชีพกึ่งดีหรือไม่ประกอบอาชีพกึ่งดี สามีจะทำงานบ้านโดยเฉลี่ยเพียงวันละ 4.8 ชั่วโมง ส่วนภรรยาที่ไม่ประกอบอาชีพต้องทำงานบ้านโดยเฉลี่ยร้อยละ 8.1 ชั่วโมง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสามีจะยังคงรับผิดชอบในงานบ้านเท่าเดิม แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นใน

บทบาทของภรรยาก็ตาม ผลการวิจัยได้สร้างเสริมให้เกิดแนวคิด ในการปรับปรุงระบบครอบครัวไปสู่หลักแห่งความเสมอภาคในการใช้อำนาจ และความรับผิดชอบ ต่อหน้าที่ระหว่างคู่สมรสในสถาบันครอบครัว

3. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทระหว่างคู่สมรส (The Changing Role Perspective)

แนวคิดดังกล่าว เกิดขึ้นเพื่อต่อต้านแนวคิดที่ในเชิงเอารัดเอาเปรียบของฝ่ายชาย ซึ่งมองคู่สมรสไปในทางอคติ แนวคิดนี้ได้เสนอให้พิจารณาการเปลี่ยนแปลงบทบาทที่จะต้องรับผิดชอบให้มีทั้ง 2 ด้านคือ ในด้านการประกอบอาชีพ และในด้านบทบาทภายในครอบครัว เป็นโมเดลใหม่ของครอบครัวที่เร็วกว่า Symmetrical Family ซึ่งชายและหญิงจะร่วมรับผิดชอบบทบาทต่าง ๆ ภายในครอบครัวด้วยกัน เขาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความล่าช้าทางจิตใจของสังคม (Psycho-Social-Lag) กล่าวคืออัตราการเปลี่ยนแปลงในบทบาทของฝ่ายชายไม่ได้สอดคล้องกับอัตราการเปลี่ยนแปลงของฝ่ายหญิง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในการปรับตัว และได้เสนอแนะให้มีการส่งเสริมความเข้าใจในบทบาทที่เปลี่ยนไป และวางนโยบายทางสังคมที่จะสนองต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

การเสนอแนวคิดของ Joseph เป็นการนำเสนอโดยใช้ทฤษฎีทางสังคมมาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ซึ่งในด้านวิธีการศึกษาบทบาทของคนในสังคมนั้นได้มีการปรับตัวไปจากเดิม ซึ่งส่วนใหญ่จะทำการศึกษาแบบแยกเพศที่จะศึกษา โดยเน้นการศึกษาในเรื่องของผู้หญิงหรือกลุ่มสตรีศึกษา ซึ่งเกิดขึ้นในประเทศแถบตะวันตกประมาณปี ค.ศ. 1970

Mary Beth (2532:2) กล่าวว่า สตรีศึกษามักจะเน้นในเรื่องของความไม่เสมอภาคระหว่างหญิงกับชายในสังคมทั่วโลก โดยมีเป้าหมายที่จะเสริมการศึกษาด้านสังคมและวัฒนธรรม ที่จะเพิ่มเติมในแง่ขององค์ความรู้ที่เกี่ยวกับผู้หญิงให้เข้าใจปัญหาสังคมและวัฒนธรรมให้ดีขึ้น ซึ่งแต่เดิมการศึกษาทางสังคมไม่ได้ให้ความสนใจผู้หญิงที่เป็นกลุ่มในสังคมเท่าเทียมกับชาย ได้มีการอธิบายรายละเอียดใน 3 มิติคือ ประการแรก มองว่าผู้หญิงนั้นอยู่ใกล้ธรรมชาติ ซึ่งมีหน้าที่ในการตั้งครรภ์และคลอดลูก ส่วนผู้ชายนั้นอยู่ใกล้วัฒนธรรมมากกว่า ประการที่สอง ผู้หญิงมีหน้าที่ในการเป็นแม่และต้องอยู่ในบ้าน ส่วนผู้ชายนั้นสามารถไปในที่ต่าง ๆ ได้ และประการที่สามผู้หญิงนั้นมีบทบาทหน้าที่ตาม Reproduction of Household

ส่วนผู้ชายจะเป็นผู้หาผลผลิต ทั้งครอบครัวและสังคม นอกจากจะเป็นเรื่องความไม่เสมอภาคกันแล้ว ยังเป็นในเรื่องสถานะของผู้หญิง ซึ่งจะเป็นเรื่องโครงสร้างทางสังคมต่าง ๆ ที่มีผลทำให้สถานภาพของผู้หญิงต่ำกว่าชาย โดยจะมองจากลักษณะการแบ่งแยกหน้าที่ภายในครอบครัว

แต่สตรีศึกษาก็มีข้อจำกัดอยู่มาก ซึ่งได้มีนักวิชาการหลายท่านเปรียบเทียบในเรื่องของสตรีศึกษากับการศึกษาความแตกต่างระหว่างเพศ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าสตรีศึกษานั้นเน้นทางด้านสรีระของบุคคล และมองเพียงผู้หญิงซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเท่านั้น เป็นการมองที่ไม่คำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม จึงมีลักษณะที่คงที่ ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง และที่สำคัญการมองความไม่เสมอภาค และสถานภาพของสตรีนั้นไม่สามารถอธิบายจุดกำเนิดและทิศทาง ตลอดจนการแก้ไขปัญหาได้ทุกสังคมมีเป้าหมายระยะเวลายาว ส่วนมากจะเป็นสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสุขภาพของผู้หญิงและเด็ก ตามความต้องการและปัญหาในขณะนั้น

สำหรับการศึกษาความแตกต่างระหว่างเพศนั้น ได้มีการพัฒนาขึ้นจากสตรีศึกษา ในราวปี ค.ศ. 1980 โดยมองถึงความแตกต่างของบทบาททั้งชายและหญิงในสังคม ซึ่งมีเป้าหมายระยะยาว เพื่อช่วยในการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วิธีการศึกษาของการศึกษาความแตกต่างระหว่างเพศได้อาศัยหลักทางมานุษยวิทยาในการที่จะชี้ให้เห็นถึงความเชื่อและประสบการณ์ที่แตกต่างกัน เพื่อช่วยให้ตนเข้าใจว่า บทบาทของผู้หญิงและผู้ชายที่สังคมสร้างขึ้นมานั้น เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาจริง ๆ ไม่ใช่สิ่งที่ได้มาจากธรรมชาติ

Victoria S. Licvanan (1989) ได้กล่าวว่าการศึกษาความแตกต่างระหว่างเพศได้เน้นในเรื่องความสัมพันธ์ของหญิงและชายที่เกี่ยวข้องกับบรรทัดฐานและค่านิยมในแต่ละสังคม โดยจะเกี่ยวเนื่องกับพฤติกรรมตามลักษณะเพศชาย (บึกบึน) และเพศหญิง (อ่อนหวาน) มีการกำหนดแบบแผนของพฤติกรรม การแบ่งแรงงาน ค่านิยม และบทบาทโดยระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นการกำหนดบทบาทที่ด้อยกว่าของผู้หญิง

วัตถุประสงค์ของแนวทางของความแตกต่างระหว่างเพศ ได้มองทั้งระดับบุคคล และระดับสังคม ซึ่งภายใต้การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจจะมีผลทำให้บทบาทของหญิงและชายเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งในด้านความสัมพันธ์และโครงสร้างการแบ่งงาน โดยที่แนวทางของความแตกต่างระหว่างเพศได้พยายาม

ที่จะศึกษาความเคลื่อนไหวของโครงการต่าง ๆ ของผู้หญิง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมที่เกี่ยวกับความสนใจและความต้องการเพื่อปรับสถานะ บทบาท ของผู้หญิง ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ทั้งในด้านการมีส่วนร่วมทางการผลิตและทรัพยากร ตลอดจน การตัดสินใจในกระบวนการพัฒนาด้วย

นอกจากนี้ Jeanne Frances I. Illo (1988:10-14) ได้กล่าวถึง ประเด็นของบทบาทหญิงชาย ว่ามี 4 ประเด็นในการศึกษา คือ

1. การแบ่งงาน เป็นการแบ่งงานในกิจกรรมว่างงานประเภทใดเป็นของ ผู้หญิงและงานประเภทใดเป็นของผู้ชาย
2. การแลกเปลี่ยนแรงงาน เป็นการช่วยเหลือนกันระหว่างผู้หญิง ผู้ชาย และเด็กภายในครอบครัว โดยจะมีแบบแผนการใช้แรงงาน และการถ่ายทอดที่ เกี่ยวข้องกับเพศและอายุ
3. การจัดสรรเวลาการทำงานระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย
4. เครื่องมือและเทคโนโลยี โดยการศึกษารูปแบบการใช้เครื่องมือ และ เทคโนโลยีที่แตกต่างกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย

อาจกล่าวได้ว่าการศึกษามหาชนระหว่างเพศนั้น ได้รับการพัฒนามาจาก การศึกษาเรื่องสตรี และได้มองที่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคม วัฒนธรรม จากโครงสร้างสังคมทั้งหมด และการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายทั้งที่มีอยู่เดิม และสร้างขึ้นมาใหม่ในลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนผ่านในบทบาทหน้าที่ซึ่งกัน และกัน ทั้งในระบบครอบครัวและระบบสังคม โดยการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้อง กับการแบ่งแรงงาน การใช้เวลา การใช้เครื่องมือ เทคโนโลยี ตลอดจนการ ตัดสินใจต่าง ๆ ของผู้หญิงและผู้ชาย

2.2 กระบวนการขัดเกลาทางสังคม

สุพัทธา สุภาพ (2525:37-38) กล่าวว่า การอบรมสั่งสอนทำให้มนุษย์ ได้ใช้คุณลักษณะและขีดความสามารถของตน เพื่อความเจริญเติบโต และพัฒนาการ ของตน การอบรมสั่งสอนทำให้อินทรีย์ทางชีวภาพมีคุณลักษณะของความเป็นมนุษย์ ทำให้มนุษย์มีความรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง (self) กล่าวคือมีความรู้สึกในลักษณะ ประจำตัว สามารถบังคับและกำหนดพฤติกรรม สามารถรับเอาอุดมคติ คุณค่า และ ความประพฤติต่าง ๆ ได้ ดังนั้นการอบรมสั่งสอนจึงเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรม

ของมนุษย์ และเป็นปัจจัยที่ขาดเสียมิได้ ที่ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง อันเกิดจากการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและการพัฒนาบุคลิกภาพ ซึ่งการจัดเกลาทางสังคมอาจจะออกมาในรูปของการจัดเกลาโดยตรง (Direct Socialization) ซึ่งเป็นการอบรมในรูปที่ต้องการให้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนของกลุ่มสังคมนั้นกำหนดไว้ และการจัดเกลาโดยอ้อม (Indirect Socialization) ซึ่งเป็นการอบรมที่ไม่ประสงค์จะให้ประจักษ์แก่บุคคลโดยตรง

สุลิมาน นฤมล (2531:57-58) ได้ศึกษางานของ David Kinsley (1961) ที่ได้นำเอาแบบบรรทัดฐานทางเพศมาเชื่อมโยงกับสถาบันครอบครัวในการทำหน้าที่ผลิตสมาชิกใหม่ และผ่านกระบวนการจัดเกลาทางสังคมในการควบคุมพฤติกรรมของคน ดังนั้นแบบบรรทัดฐานทางเพศจึงให้ข้อจำกัดและทางเลือกแก่บุคคล รวมทั้งควบคุมความสัมพันธ์ของบุคคลด้วยบรรทัดฐานที่ควบคุม และกำหนดแนวทางพฤติกรรมของผู้หญิงที่สำคัญคือ บรรทัดฐานที่เกี่ยวกับความเป็นแม่ (Maternity Norms) เป็นบรรทัดฐานที่กำหนดแนวทางทั่ว ๆ ไป และอยู่เบื้องหลังบทบาทพื้นฐานของเพศหญิงคือ ความเป็นแม่ มีหน้าที่เลี้ยงดูบุตร อบรมสั่งสอน และดูแลรักษาสุขภาพของบุตร ซึ่งเป็นสิ่งที่ควบคุมอิสรภาพส่วนบุคคลของเพศหญิง และเป็นแกนกลางที่ทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในสภาพที่เป็นรอง

2.3 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่

Talcott Parsons (กุซงค์ กุลทลบุตร, 2528:155-156) หน้าที่ที่จำเป็น (Functional Prerequisites) ในการจัดปัญหาต่าง ๆ ของสังคมและหน่วยของสังคม หน้าที่เหล่านี้มี 2 กลุ่มที่สำคัญคือ

1. หน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมภายในและภายนอก (External and Internal)

2. หน้าที่เกี่ยวข้องกับเป้าหมายและวิธีการเข้าสู่เป้าหมายที่เรียกว่า Instrumental And Consumatory

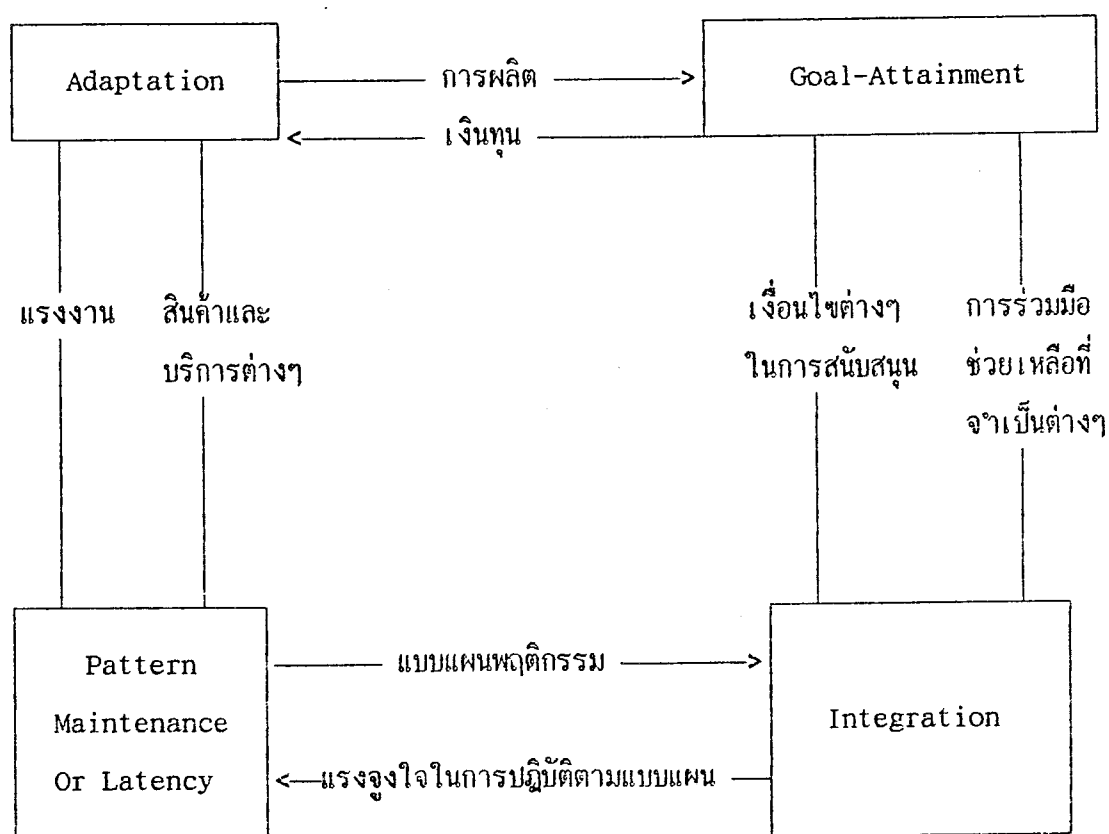
โดยที่กลุ่มทั้ง 2 นั้น สามารถแยกหน้าที่ที่จำเป็นออกเป็น 4 ประการที่สำคัญคือ

1. หน้าที่ในการปรับตัว (Adaptation) คือ หน้าที่ของโครงสร้างสังคมที่จะตอบสนองความต้องการการอยู่รอดของสมาชิก

2. หน้าที่ในการจัดปัญหาเกี่ยวกับเป้าหมายของสังคม (Goal Attainment) เป็นหน้าที่ในการวางเป้าหมาย ตลอดจนการทำให้บรรลุเป้าหมายของสังคม เป็นหน้าที่ของสถาบันการเมือง

3. หน้าที่เกี่ยวกับปัญหาการบูรณาการ (Integration) เป็นหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการตกลงร่วมกัน ความสอดคล้องกันของสมาชิกในสังคม

4. หน้าที่เกี่ยวกับการรักษาแบบแผนของสังคมและจัดความขัดแย้ง (Pattern Maintenance And Tension Management) หน้าที่นี้เป็นของสถาบันที่จะขัดเกลา ตลอดจนให้ความรู้ในเรื่องการอยู่ร่วมกันในสังคมแก่สมาชิกของสังคม

แผนภูมิที่ 1 แสดงโครงสร้างทางสังคม และหน้าที่ขององค์ประกอบทางสังคม

พาร์สันส์ ได้อธิบายโครงสร้างของการกระทำทางสังคม คือ ทฤษฎีการกระทำอาสาสมัคร (The Voluntaristic Theory of Action) ข้อสมมติฐานของทฤษฎีนี้ แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานสมมติฐานจากแนวคิด 3 ประการด้วยกันคือ

1) แนวคิดอรรถประโยชน์นิยมซึ่งถือว่ามนุษย์มีอิสระ และแข่งขันกันในตลาดการค้า แต่สำหรับ พาร์สันส์ ได้ตั้งคำถามว่า มนุษย์มีอิสระเสมอไปหรือไม่ และระเบียบสังคมจะเกิดขึ้นได้อย่างไรในสังคมที่ทุกคนมีอิสระปราศจากการควบคุม

2) แนวคิดเชิงประจักษ์ (Positivism) ซึ่งเชื่อในความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล พาร์สันส์ คิดค้านแนวคิดนี้ประเด็นที่ว่า การกระทำของมนุษย์ไม่น่าจะถูกลดลงไปเหลือค่าเพียงเพราะสาเหตุทางกายภาพหรือชีวภาพเท่านั้น

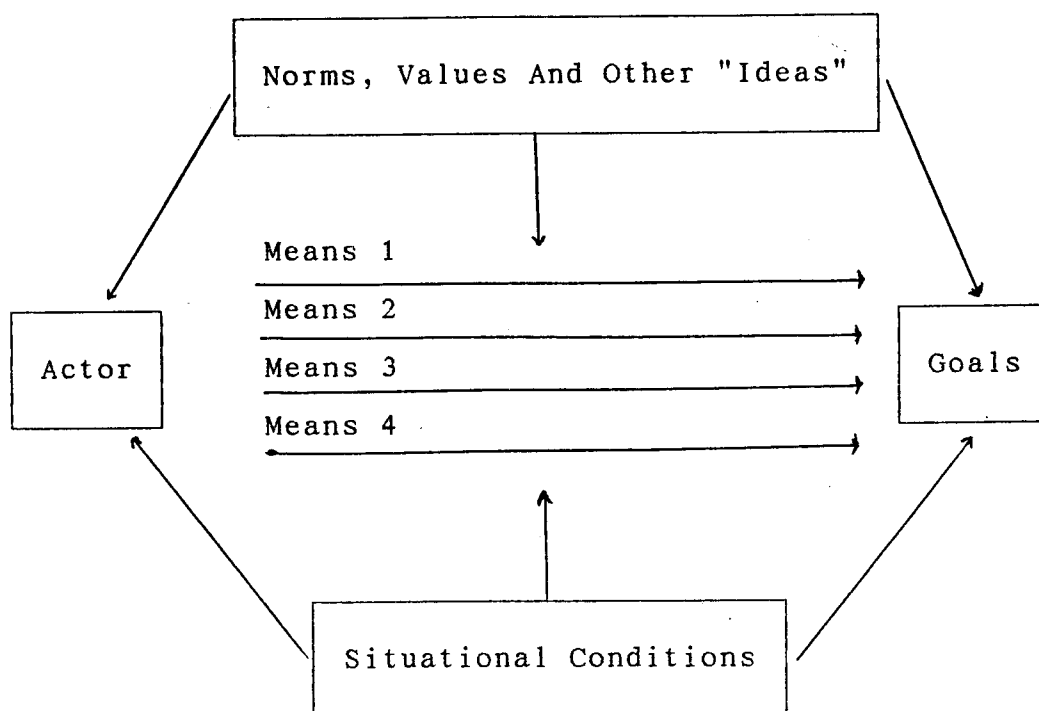
3) แนวคิดเชิงจิตนิยม (Idealism) ซึ่งเชื่อว่ามีความคิดเป็นผู้กำหนดพฤติกรรมและกระบวนการต่าง ๆ ในสังคม แม้ว่าความคิดจะถูกแยกไปจากโลกแห่งความเป็นจริง แต่ พาร์สันส์ ก็เชื่อว่าข้อสมมติฐานของกลุ่มจิตนิยมน่าจะเชื่อถือได้

พาร์สันส์ วิเคราะห์หน้าที่ของการจัดระเบียบทางสังคม โดยเริ่มต้นจากมโนทัศน์ "อาสาสมัคร" (Voluntarism) ซึ่งหมายถึง กระบวนการตัดสินใจส่วนบุคคลของผู้กระทำ อย่างไรก็ตาม การตัดสินใจนั้นจะมีข้อจำกัดทั้งในเรื่องของบรรทัดฐาน และสถานการณ์ องค์ประกอบของการกระทำอาสาสมัครประกอบด้วย

- 1) ผู้กระทำ ซึ่งเป็นปัจเจกบุคคล
- 2) ผู้กระทำนั้นแสวงหาเป้าหมาย
- 3) ผู้กระทำมีทางเลือกหลายทางที่จะไปสู่เป้าหมาย
- 4) ผู้กระทำเผชิญกับสถานการณ์หลากหลายซึ่งต่างมีข้อจำกัด
- 5) ผู้กระทำถูกกำหนดโดยค่านิยม บรรทัดฐาน และแนวคิดอื่น ๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตั้งเป้าหมาย และการเลือกแนวทางไปสู่เป้าหมายนั้น

6) การกระทำรวมกระบวนการที่ผู้กระทำตัดสินใจเลือกแนวทางไปสู่เป้าหมายทั้งนี้ อยู่ภายใต้เงื่อนไขทางด้านความคิดและสถานการณ์

กระบวนการที่เกิดขึ้นนี้ พาร์สันส์ เรียกว่า หน่วยของการกระทำ (Unit Act) ซึ่งเป็นพื้นฐานของการกลายเป็นสถาบันทางสังคมต่อไป

แผนภูมิที่ 2 การกระทำทางสังคม

Robert K. Merton (Turner H. Tonathan, 1982: 69) ได้กล่าวถึง Functional Requisites ซึ่งหมายถึงหน้าที่ซึ่งระบบย่อยแต่ละระบบจะมีหน้าที่พิเศษของตนเอง ซึ่งจำเป็นต้องสนองตอบความต้องการอยู่รอดของสังคม และหน้าที่บางอย่างของสถาบัน ถ้ากาลเวลาผ่านไปอาจจะหมดสิ้นลงได้ และหน้าที่ของแต่ละสถาบันสามารถที่จะทดแทนได้ (Alternative Function) โดยแบ่งหน้าที่ออกเป็น 4 ประการ (จิตยา สุวรรณะชญ, 2527:68-69)

1. หน้าที่ที่มุ่งประสงค์ (Manifest Function) หมายถึงบรรดาผลต่อเนื่องที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของโครงสร้าง
2. หน้าที่ซ่อนเร้นแต่เป็นผลสืบเนื่อง (Latent Function) ซึ่งหมายถึงผลต่างที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากเป้าหมายที่กำหนด และอาจจะไม่ตระหนัก
3. หน้าที่ที่ไม่ส่งเสริมบูรณภาพ (Dysfunctional) หมายถึงผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้น ระบบไม่สามารถประสานกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ
4. หน้าที่ทดแทน (Alternative Function) หมายถึงผลสืบเนื่องที่อาจจะนำมาทดแทนหน้าที่ที่เจาจะจงหรือประสงค์

ดังจะเห็นได้ว่า ในแต่ละหน่วยของสังคม อันได้แก่ สถาบันต่าง ๆ เช่น สถาบันการเมือง สถาบันครอบครัว ต่างก็มียุทธศาสตร์ประกอบย่อยคือ หน่วยต่าง ๆ ในแต่ละหน่วยจะทำหน้าที่ประสานงาน และสอดคล้องต้องกันภายใต้ระบบใหญ่ที่มีคุณสมบัติที่สำคัญ 3 ประการ (วิยุทธ์ จารัสพันธุ์, 2530: หน้า 4) การแบ่งแยกแจกแจง เป็นส่วนย่อยที่แตกต่างกัน (Differentiation) การพึ่งพาอาศัยกัน (Interdependence) และการคงไว้ซึ่งความสมดุลย์ของระบบ (Equilibrium) ภายในระบบสังคมก็จะมีโครงสร้างจากส่วนที่ใหญ่ไปสู่ส่วนที่เล็ก โดยการจัดรูปเป็นสถาบันต่าง ๆ และกำหนดบทบาทหน้าที่ของสถาบันแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะกลไกเหล่านี้จะต้องทำการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการผันแปรของสภาพแวดล้อมและปัญหาภายในระบบเอง เพื่อให้ระบบหรือสังคมสามารถรักษาความสมดุลย์และความอยู่รอดของระบบไว้ได้

2.4 ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

จากการที่หน่วยของสังคมต้องมีหน้าที่ในการที่จะต้องช่วยกันรักษาความสมดุลย์และความอยู่รอดของระบบต่าง ๆ ได้นั้น หน่วยต่าง ๆ จึงต้องมีหน้าที่และทำการแสดงบทบาท และสถานภาพต่าง ๆ ดังมีความหมายในหลายลักษณะดังนี้

พัทยา สายหู (2516:68) ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับบทบาทว่า ตัวบทบาทคือ ขอบเขตอำนาจหน้าที่และสิทธิในการกระทำของแต่ละงานที่เรามีต่อผู้อื่น สถานภาพก็คือ ฐานะตำแหน่งที่บุคคลได้จากการปฏิบัติตามบทบาทนั้น เมื่อเทียบกับฐานะตำแหน่งของผู้อื่นตามบทบาทอื่น

อมรา พงศาพิชญ์ (2521:91-92) ได้ให้ทัศนะว่า บทบาทคือ สิทธิหน้าที่ในการประพฤติปฏิบัติที่บุคคลหนึ่งมีต่อบุคคลอื่นในสังคมตามสถานภาพของตัวเอง เช่น บทบาทของพ่อก็คือทำหน้าที่เลี้ยงดูลูกให้เป็นคนดี และบทบาทของลูกก็คือ เคารพ เชื่อฟังพ่อแม่ และทำตนเป็นคนดี

พัชนี วรกริน (2522:36) ได้จำแนกองค์ประกอบของบทบาทดังนี้

1. ส่วนประกอบที่ส่งเสริมบทบาท (Peripheral Attributes) ได้แก่ บทบาทที่แม้แต่จะขาดหายไป หรือมิได้แสดงบทบาทนี้ ก็ไม่ทำให้บทบาทที่ต้องการผิดไป

2. ส่วนประกอบที่มีผลสำคัญต่อบทบาทและจะขาดมิได้ (Required Attributes) ได้แก่ บทบาทที่สำคัญ ถ้าขาดส่วนนี้แล้วจะทำให้บทบาทของตำแหน่งผิดไป

3. ส่วนประกอบที่เป็นไปตามกฎหมาย และข้อบังคับกำหนดให้กระทำหรือปฏิบัติ ถ้าบุคคลที่สวมบทบาทตามตำแหน่งไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและระเบียบข้อบังคับที่ปรากฏอย่างชัดเจน ก็ถือว่าบุคคลนั้นไม่ได้แสดงในบทบาทนั้น ๆ

สงวน สิทธิเลิศอรุณ จารัส ดั่งสุวรรณ และ ฐิติพงษ์ ธรรมานุสรณ์ (2522:34-35) ได้แบ่งการแสดงบทบาทออกเป็น 3 ลักษณะคือ

1. บทบาทตามความคาดหวัง (Expected Role) เป็นบทบาทที่ต้องแสดงตามความคาดหวังของคนอื่น

2. บทบาทตามลักษณะการรับรู้ (Perceived Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพรับรู้เองว่า ตนควรจะมีบทบาทอย่างไร

3. บทบาทที่แสดงจริง (Actual Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทตามที่สังคมคาดหวัง หรือเป็นบทบาทที่ตนเองคาดหวังหรืออาจไม่แสดงตามบทบาทที่สังคมคาดหวังและตนเองคาดหวัง

สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา (2523:13) ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า บทบาทหมายถึง แบบแผนของพฤติกรรมหรือการกระทำต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับอำนาจหน้าที่และสิทธิ ซึ่งผูกพันอยู่กับสถานภาพหรือฐานะตำแหน่งทางสังคม โดยสังคมจะกำหนดหรือคาดหวังบทบาทของบุคคลในแต่ละสถานภาพ หรือฐานะตำแหน่งไว้เพื่อให้ผู้ดำรงอยู่ในสถานภาพหรือตำแหน่งนั้น ๆ ยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

อุทัย หิรัญโต (2526:199) อธิบายว่า บทบาทคือ หน้าที่ (Function) หรือพฤติกรรมอันพึงคาดหมาย (Expected Behavior) ของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือในสังคมหนึ่ง ๆ หน้าที่หรือพฤติกรรมดังกล่าว โดยปกติเป็นสิ่งที่กลุ่มหรือสังคมหรือวัฒนธรรมบางกลุ่มหรือสังคมนั้นกำหนดขึ้น ฉะนั้น บทบาทจึงเป็นแบบแผนแห่งความประพฤติของบุคคลในสถานะหนึ่ง ที่พึงมีต่อบุคคลอื่นในสถานะอีกอย่างหนึ่งในสังคมเดียวกัน

นอกจากนี้ วิทยา วรรณศิริ (2529:11-18) ได้รวบรวมแนวความคิดเกี่ยวกับบทบาท ซึ่งอธิบายโดยนักจิตวิทยาในแง่ของความสัมพันธ์ของกลุ่มชน และนักสังคมวิทยาในแง่ของสถาบัน ตามทัศนะดังต่อไปนี้

1. ทักษะของนักมานุษยวิทยา หลักใหญ่ของมานุษยวิทยา คือ บรรดาพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนนั้นถูกกำหนดโดยวัฒนธรรม (Manifestation Of Culture) ซึ่งเป็นเสมือนแกนกลาง อันเป็นกำลังหนุนตัวจักรทั้งหลาย นักมานุษยวิทยาถือว่า วัฒนธรรมเป็นผลเนื่องจากปฏิกิริยาของพฤติกรรมปกปิด (Convert Behavior) และพฤติกรรมเปิดเผย (Overt Behavior) ของคนที่มีต่อสิ่งแวดล้อมเพื่อการอยู่ร่วมกันของคนในรูปของสังคม

Linton (1964) เป็นนักมานุษยวิทยาคนแรกที่ทำให้แนวความคิดในเรื่องฐานะตำแหน่งและบทบาทของฐานะตำแหน่งนั้น Linton ถือว่าสังคมตั้งอยู่บนรากฐานของการปฏิบัติตอบโต้ของคนในสังคมนั้น (Reciprocal Behavior) ถ้าหากคนไม่มีการกระทำตอบโต้แล้ว แนวความคิดในเรื่องฐานะตำแหน่งและบทบาทจะไม่เกิดขึ้น Linton เห็นว่าสถานภาพเป็นนามธรรม ซึ่งหมายถึง "ตำแหน่ง" ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง (A Particula Partern) ซึ่งจะ เป็นเครื่องกำหนดบทบาทของตำแหน่งว่า ตำแหน่งนั้น ๆ จะมีการกิจหน้าที่อยู่อย่างใดบ้าง ฉะนั้นเมื่อมีตำแหน่งเกิดขึ้น สิ่งที่มาควบคู่กับตำแหน่งก็คือบทบาทของตำแหน่ง เพราะว่าทุก ๆ ตำแหน่งจะต้องมีบทบาทกำกับ บทบาทและตำแหน่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้จนกล่าวได้ว่าไม่อาจมีบทบาทได้โดยปราศจากตำแหน่ง หรือไม่อาจมีตำแหน่งได้โดยปราศจากบทบาท บทบาทและตำแหน่งเป็นสิ่งที่ควบคู่กันเสมอ เปรียบเสมือนเหรียญ ถ้าด้านหนึ่งของเหรียญคือตำแหน่ง อีกด้านหนึ่งของเหรียญคือบทบาทนั่นเอง

Nadel นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ ไม่เห็นพ้องกับ Linton ในตอนที่กล่าวถึง "บทบาท" ทางสังคม Nadel กล่าวว่าบทบาทที่ Linton ได้กล่าวข้างต้น เป็นเพียงการกล่าวอย่างกว้าง ๆ ถึงหลักที่เป็นแนวทางของพฤติกรรมของคน (Governing Factor) Nadel ได้ให้สูตรเกี่ยวกับบทบาทของคนไว้ดังนี้

$$p = a, b, c, \dots n.$$

$$p = \text{บทบาท}$$

$$a, b, c, \dots n. = \text{ส่วนประกอบที่ส่งผล}$$

$$a = \text{ส่วนประกอบที่ส่งเสริมบทบาท}$$

$$b = \text{ส่วนประกอบที่มีผลสำคัญต่อบทบาทและขาดไม่ได้}$$

$$c = \text{ส่วนประกอบที่เป็นไปตามกฎหมาย}$$

Nadel ได้แบ่งส่วนประกอบที่ส่งผลของบทบาทออกเป็น 3 ชนิดคือ

1. ส่วนประกอบที่ส่งเสริมบทบาท (Peripheral Attributes) ได้แก่ ส่วนประกอบของบทบาทชนิดที่แม้จะขาดหายไปก็ไม่ทำให้บทบาทผิดไป
2. ส่วนประกอบที่มีผลสำคัญต่อบทบาทและจะขาดไม่ได้ (Required Attributes) ได้แก่ ส่วนประกอบชนิดที่ถ้าขาดแล้วจะทำให้บทบาทนั้นผิดไปจากบทบาทที่ฐานะตำแหน่งนั้นต้องการ ทั้งยังจะเกิดปฏิกิริยาเรียกร้องส่วนประกอบอันนั้น
3. ส่วนประกอบที่เป็นไปตามกฎหมายและกฎข้อบังคับที่ปรากฏไว้อย่างชัดเจน (Legitimizing or Pivotal Attributes) ถ้าหากบทบาทใดขาดส่วนประกอบข้อนี้ และจะทำให้บทบาทซึ่งเกิดจากฐานะตำแหน่งเปลี่ยนรูปเป็นบทบาทในฐานะตำแหน่งอย่างอื่น

กล่าวโดยสรุป นักมานุษยวิทยาถือว่าบทบาทเป็นส่วนที่แยกไม่ออกและผูกติดอยู่กับฐานะตำแหน่งซึ่งถูกกำหนดโดยวัฒนธรรมของแต่ละสังคม และด้วยการอบรมสั่งสอนถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมมายังคนที่เป็นสมาชิกของสังคม อันเป็นผลให้ทุกคนในสังคมมีรูปแบบโครงของบทบาท (Stereotype of Behavior) ของตำแหน่งในแบบที่เหมือนกัน นอกจากนั้นทุกสังคมยังมีเครื่องมือที่จะใช้บังคับสมาชิกทุกคนได้ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมให้ประพฤติปฏิบัติต่อกัน และได้แสดงบทบาทในแบบธรรมเนียมเดียวกัน

2. ทรรศนะของนักสังคมวิทยา Talcott Parsons มีความเห็นเช่นเดียวกับ Linton ว่าฐานะตำแหน่งและบทบาทของบุคคลนั้นเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว บุคคลผู้อยู่ในฐานะตำแหน่ง ย่อมจะทำหน้าที่ที่จะให้ฐานะตำแหน่งนั้นมีบทบาทไปตามแบบฉบับ นอกจากนั้น Parsons ยังถือว่าระบบของสังคมก็คือระบบของการปฏิบัติต่อกัน (Systematized Interactions) Parsons ถือว่าบุคลิกลักษณะกับผู้มีพฤติกรรมสังคม (Social Actor) ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน เพราะบุคลิกลักษณะเป็นรูปแบบของพฤติกรรมของคนใดคนหนึ่งที่มีความสอดคล้องอยู่เสมอ ส่วนผู้มีพฤติกรรมทางสังคมมิได้คำนึงถึงกระบวนการของพฤติกรรมที่สอดคล้องเช่นเดียวกับบุคลิกลักษณะผู้เป็นเอตทัตตะในทางพฤติกรรมสัมพันธ์หรือตอบโต้ (Interactionist) ถือว่าบทบาทและฐานะตำแหน่งนับเป็นเพียงนิติกรรมของพฤติกรรมของคน (De Jure) ซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมที่แสดงออกจริงของคน

Robert K. Merton เป็นผู้เพิ่มแนวความคิดเรื่องฐานะตำแหน่งและบทบาท เขาได้นำเอาเวลาและสถานที่ซึ่งเป็นตัวแปรเปลี่ยน (Variable) เข้า

มาใช้ทำให้เกิดแนวความคิดเกี่ยวกับชุดของฐานะตำแหน่ง (Status-Set) และชุดของบทบาท (Role-Set) กล่าวคือ คน ๆ หนึ่งจะต้องมีฐานะตำแหน่งที่จะต้องเข้าดำรงเป็นชุด ส่วนจะมีมากน้อยแค่ไหนแล้วแต่คน ๆ นั้น และชนิดของสังคมที่คน ๆ นั้นเป็นสมาชิกอยู่ ถ้าคน ๆ นั้นอยู่ในสังคมธรรมดา เช่นอยู่ในสังคมชนบท ฐานะตำแหน่งของคนนั้นย่อมจะมีจำนวนน้อยกว่าคนที่อยู่ในสังคมเมือง ซึ่งสรุปได้ว่าคนเราตลอดชีวิตจะมีฐานะตำแหน่งและบทบาทแตกต่างกันไป

3. ทฤษฎีของนักจิตวิทยาสังคม จิตวิทยาสังคมนั้น เป็นวิชาที่ประสานวิชาสังคมวิทยาและจิตวิทยาเข้าด้วยกัน วิชานี้มุ่งที่จะทำความเข้าใจและอธิบายว่าความคิดที่ดี ความรู้สึกที่ดี หรือพฤติกรรมของคนนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการปรากฏตัวของคนอื่น หรือสิ่งอื่น ๆ หรือความคิดที่ว่าคนอื่นและสิ่งแวดล้อมเข้ามาเกี่ยวข้องกับการพฤติกรรมของคนอย่างไรบ้าง นักจิตวิทยาสังคมยอมรับว่าฐานะตำแหน่งและบทบาทนั้นเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว ก่อนที่ตัวคนจะเข้าไปสวมตำแหน่งนั้น แต่จิตวิทยาเป็นการศึกษาถึงปฏิกิริยาซึ่งเป็นผลให้พฤติกรรมที่เกิดขึ้นระหว่าง "ตัว" (Self) กับฐานะตำแหน่งและบทบาท

นักจิตวิทยา ถือว่าตำแหน่ง (Position) เป็นแต่เพียงระบบของการคาดหวังบทบาท (System of Role Expectations) พฤติกรรมของคนจริง ๆ ที่ปรากฏนั้นเป็นผลเนื่องมาจากปฏิกิริยา (Product of The Interaction) ระหว่าง "ตัวตน" กับ "บทบาท" ทันทีที่คน ๆ หนึ่งทราบว่าตัวถูกคาดหวังว่าจะทำบทบาทคน ๆ นั้นก็จะเกิดการคาดหวังบทบาทจากผู้ที่จะมีพฤติกรรมต่อ ซึ่งเรียกว่าการคาดหวังบทบาท ปฏิกิริยา Reciprocal Role Expectation of Self) ดังนั้นพฤติกรรมของคนเราจะเป็นไปได้ถูกต้องหรือไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งต่อไปนี้คือ

1. ความถูกต้องแน่นอนในการคาดหวังบทบาท ซึ่งขึ้นอยู่กับ การคาดหวังของตำแหน่งของตัวเอง และผู้ที่จะมีปฏิกิริยาต่อ

2. ความสันทัดในการดำเนินบทบาท ซึ่งขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับเหตุการณ์ในขณะมีปฏิกิริยา เช่นเดียวกับผู้แสดงละครที่เคยแสดงบทบาทใดบทบาทหนึ่ง แล้วย่อมจะสามารถแสดงได้ดีกว่าบทที่ตนไม่เคยแสดง

3. สภาพของ "ตัวตน" ของคน ๆ นั้นซึ่งหมายถึง จิตใจ อารมณ์ ในขณะที่มีปฏิกิริยาสัมพันธ์ อันจะเป็นผลต่อการคาดหวังบทบาทและความสันทัดในการดำเนินบทบาท

จากความคิดดังกล่าวข้างต้น ของนักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา และนักจิตวิทยาสังคม ทิตยา สุวรรณะชญ (2527) ได้สรุปฐานะตำแหน่งและบทบาททางสังคมไว้ดังนี้

1. มีฐานะตำแหน่งอยู่จริงในทุกสังคม และมีอยู่ก่อนตัวคนจะเข้าไปครอง
2. มีบทบาทที่ควรจะเป็น (Ought-To-Be-Role) ประจำอยู่ในแต่ละตำแหน่ง
3. วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมนั้น ๆ เป็นส่วนหนึ่งซึ่งสำคัญในการกำหนดฐานะตำแหน่งและบทบาทที่ควรจะเป็น
4. การที่คนเราจะทราบถึงฐานะตำแหน่งและบทบาทนั้น ได้มาจากสังคม-การณ (Socialization) ในสังคมนั้น
5. บทบาทที่ควรจะเป็นนั้นไม่แน่นอนเสมอว่าจะเหมือนกับพฤติกรรมนั้น ๆ ของคนที่ครองฐานะตำแหน่งนั้น เพราะพฤติกรรมจริง ๆ นั้นเป็นผลของปฏิกิริยาของคนที่ครองฐานะตำแหน่งที่มีต่อบทบาทที่ควรจะเป็น บุคลิกภาพของตนเอง และบุคลิกภาพของผู้อื่นที่เข้ามาร่วมในพฤติกรรม และเครื่องกระตุ้น (Stemulus) ที่มีอยู่ในเวลาและสถานที่ที่เกิดการติดต่อทางสังคม

สำหรับในส่วนของบุคลิกภาพนั้น Secord และ Backman (1964) ได้อธิบายว่า บุคลิกภาพของบุคคลอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งในบทบาทได้ ภายใต้อสถานการณ์ 3 อย่างคือ

1. คุณลักษณะประจำตัวของแต่ละบุคคล อาจเข้าไปสอดแทรกในพฤติกรรมอันเป็นที่คาดหวังของคนทั่วไป หรืออาจเข้าไปผูกพันอยู่กับบทบาทในตำแหน่งนั้น ๆ
2. ความขัดแย้งในบทบาทอาจเกิดจากความคาดหวังเกี่ยวกับบทบาท ไม่เป็นไปในแนวทางเดียวกันกับความคิดเห็นของเจ้าของบทบาทผู้ดำรงตำแหน่งนั้น ๆ
3. บทบาทที่กำหนดไว้สำหรับตำแหน่งหนึ่งตำแหน่งใด อาจจะอยู่ในขีดความสามารถของบุคคลนั้น แต่ไม่เหมาะสมกับความต้องการของผู้ดำรงตำแหน่งนั้น ๆ

เช่นเดียวกับในเรื่องของความขัดแย้งในบทบาทนั้น March และ Simon (1958) ได้อธิบายว่าบุคคลมีความคาดหวังและความต้องการส่วนตัวของบุคคลที่เป็นเจ้าของตำแหน่งไม่ตรงกัน จึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้น ซึ่ง Hunt (1971) ได้ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่าในระบบสังคมที่สลับซับซ้อน ความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งหลายตำแหน่งที่แตกต่างกันกับบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งนั้น ๆ บางอย่างก็สัมพันธ์กันด้วยดี แต่บางอย่างก็ไม่สัมพันธ์กัน และนั่นคือสิ่งที่แสดงถึงความสับสนและขัดแย้งกัน

อย่างไรก็ตามในกรณีเมื่อมีความขัดแย้งในบทบาทเกิดขึ้น Lindesmith และ Strauss (1968) ได้เสนอกลยุทธ์วิธีแก้ไขไว้ดังนี้

1. แยกแยะและค้นหาว่า อะไรเป็นแนวความคิดหรือพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับตำแหน่ง แล้วแยกออกหรือจัดเสีย เพื่อให้ผู้ดำรงตำแหน่งนั้นไม่ถูกรบกวนโดยความไม่เหมาะสมนั้น

2. ประนีประนอมในข้อเรียกร้อง หรือความคาดหวังของบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยให้เหลือความขัดแย้งน้อยที่สุด

3. ทบทวนความหมายในบทบาทและหน้าที่เสียใหม่ให้ชัดเจน เพื่อลดความรู้สึกรู้สึกขัดแย้งระหว่างผู้ดำรงตำแหน่งกับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง

4. เปลี่ยนแปลงแก้ไขโครงสร้างตำแหน่งใหม่ โดยบทบาทต้องแบ่งออกเป็นบทบาทย่อย ๆ กำหนดหน้าที่ใหม่ให้ชัดเจนเพื่อลดข้อขัดแย้งของพฤติกรรมตามบทบาทนั้น ๆ

5. ละทิ้งหรือหลีกเลี่ยงจากข้อขัดแย้งทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง โดยให้ลาออกจากตำแหน่ง หรือให้โยกย้ายจากตำแหน่งนั้นไปอยู่ตำแหน่งอื่นเสีย

นอกจากนี้ ทิพวรรณ เภาวางกูร (2531:15) ได้กล่าวว่าบทบาท คือแบบแผนของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของแต่ละบุคคล และบทบาทดังกล่าวควรเป็นไปตามข้อตกลงที่มีต่อสังคมนั้น ๆ และจากการศึกษาของ Guskin (แหล่งเดิม, หน้าเดิม) ได้กล่าวว่าพฤติกรรมของบุคคลแต่ละคน คือ ผลที่ได้จากตำแหน่งทางสังคมของเขานั้นเอง และทฤษฎีบทบาทจัดเป็นข้อตกลงประการแรกที่ยึดมั่นต่าง ๆ ในสังคมคาดหวังว่าบุคคลที่ได้รับตำแหน่งต่าง ๆ ควรปฏิบัติอย่างไรบ้าง

Young (1959:158) ให้ความหมายว่า บทบาท คือ หน้าที่ของฐานะตำแหน่ง เมื่อบุคคลหนึ่งได้ดำรงตำแหน่งใด สิ่งก็ตามติดมากับตำแหน่งนั้นก็คือการที่เขาจะต้องมีการปะทะสังสรรค์ (Interaction) กับตำแหน่งอื่น ๆ ทั้งที่สูงกว่าและต่ำกว่าภายในกลุ่ม สิ่งก็ตามมากับตำแหน่งอันเป็นเครื่องกำหนดสำหรับการดำรงฐานะตำแหน่งนั้น ๆ เรียกว่า บทบาท

Broom และ Selznick (1963:16) อธิบายว่าบทบาทบางครั้งเรียกว่า บทบาททางสังคม เป็นแบบแผนของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งเฉพาะทางสังคม เช่น การเป็นพ่อ เป็นครู เป็นต้น ความหมายของบทบาทเป็นการกล่าวถึงสิทธิและหน้าที่ที่ขึ้นอยู่กับตำแหน่งทางสังคม ซึ่งบอกให้รู้ว่าแต่ละคนควรจะแสดง

บทบาทอะไรบ้างในการเป็นพ่อหรือเป็นครู และเป็นหน้าที่ของเขที่ต้องแสดงพฤติกรรมตามบทบาทนั้น ๆ และเขาก็สามารถเรียกร้องหรืออ้างสิทธิอันนี้ได้

Levinson (1964:284-285) ได้สรุปความหมายของบทบาทไว้ 3 ประการคือ

1. บทบาท หมายถึง ปทัสถาน ความมุ่งหวัง ข้อห้าม ความรับผิดชอบและอื่น ๆ ที่มีลักษณะในตนเองเดียวกัน ซึ่งผูกพันอยู่กับตำแหน่งทางสังคมที่กำหนดให้ บทบาทตามความหมายนี้คำนึงถึงตัวบุคคลน้อยที่สุด แต่มุ่งไปถึงการชี้บ่งถึงหน้าที่อันควรกระทำ

2. บทบาท หมายถึง ความเป็นไปของบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งที่คิดและกระทำเมื่อดำรงตำแหน่งนั้น ๆ

3. บทบาท หมายถึง การกระทำของบุคคลแต่ละคนที่กระทำโดยให้สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือแนวทางอันบุคคลพึงกระทำเมื่อตนดำรงตำแหน่งนั้น ๆ นั่นเอง

Gross (1965:60) ได้ให้คำนิยามว่า บทบาทของผู้ดำรงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งนั้น เป็นเรื่องการคาดหวังที่จะให้ผู้ดำรงตำแหน่งนั้นปฏิบัติโดยยึดบทบาทเป็นมาตรฐานในการตรวจสอบที่จะให้เห็นว่าบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งนั้น จะปฏิบัติอย่างไรภายในขอบเขตแห่งฐานะของตน

Biesanz และ Biesanz (1973:168) ได้กล่าวถึง "บทบาท" ว่า ทุก ๆ สถานภาพในโครงสร้างสังคมหนึ่ง ๆ จะมีแบบแผนของพฤติกรรมที่ถูกคาดหวัง (และบางทีก็เป็นที่ต้องการ) ของบุคคลบางคนหรือสถานภาพนั้น ซึ่งแบบแผนนี้ก็คือ บทบาทนั่นเอง

Green (1976:45) ได้อธิบายว่า สถานภาพ (Status) คือตำแหน่งและบทบาทก็คือ คุณลักษณะที่ซึ่งถูกคาดคะเนว่าจะต้องมีอยู่ในตำแหน่งนั้น ๆ กล่าวคือ บทบาทเป็นสิ่งที่กลุ่มคาดหวังว่าบุคคลจะต้องกระทำเพื่อดำรงตำแหน่งนั้น ๆ

กล่าวโดยสรุปแล้ว ในการที่บุคคลซึ่งเป็นองค์ประกอบย่อยของสังคม ต่างถูกกำหนดบทบาทและหน้าที่ ทั้งนี้ในการกำหนดบทบาทของคนในแต่ละสังคม ต่างมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไป อาจกล่าวได้ว่าบทบาทในแต่ละบทบาทหรือในแต่ละคนจะถูกกำหนดให้แสดงพฤติกรรมออกมาจากความคาดหวัง ทั้งตัวบุคคลนั้นและโดยสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์อยู่

บทบาทที่บุคคลแสดงออกมานั้น ต่างมีระดับของความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันออกไป องค์ประกอบที่จะส่งผลให้บทบาทออกมาในระดับต่าง ๆ นั้น มีหลายองค์ประกอบด้วยกัน อันได้แก่ องค์ประกอบแรก คือ องค์ประกอบที่เป็นเพียงตัวส่งเสริมบทบาท องค์ประกอบที่สอง ได้แก่ องค์ประกอบที่บทบาทขาดไม่ได้ และองค์ประกอบสุดท้าย อันได้แก่ องค์ประกอบที่เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด องค์ประกอบเหล่านี้ได้เป็นตัวผลักดันให้บุคคลแสดงบทบาทออกมาที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งในบางครั้งบทบาทที่บุคคลแสดงออกอาจจะขัดแย้งกันทั้งในด้านความรู้สึกนึกคิด หรือในด้านของพฤติกรรมของบุคคล ไม่ว่าบุคคลคนนั้นมีบทบาทเพียงบทบาทเดียวหรือในหลาย ๆ บทบาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ สถานที่ โอกาส เวลา และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ภายใต้วงคมนั้น ๆ อีกด้วย

2.5 ทฤษฎีแรงจูงใจ

การจูงใจ คือ พฤติกรรมที่ต้องการให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งได้มาจากประสิทธิภาพการเรียนรู้ เป็นทางหนึ่งในการที่จะทำให้บรรลุความต้องการ และความปรารถนา ดังนั้นการจูงใจจึงมีหลายวิธี และหลายระดับต่าง ๆ กัน Ernest Dichter (1960) (Vago, 1980:213-214) ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่า เป็นไปได้ในการสร้างเครื่องมือหรือวิธีปฏิบัติหรือความสัมพันธ์เพื่อที่จะกระตุ้น เร่งเร้า และเสนอวิธีการให้บรรลุความต้องการของคน โดยมีสมมุติฐานคือ เชื่อว่าการกระทำของคนเป็นผลมาจากความเครียด (Tension) เมื่อเกิดภาวะต่างกันของความเครียดรุนแรงมากพอก็จะทำให้เกิดการกระทำ ซึ่ง Dichter ได้เสนอหลักสำคัญ 3 ประการ ที่จูงใจให้เกิดการกระทำในทิศทางที่ต้องการ หลักประการแรก เรียกว่า Functional ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งจูงใจประกอบด้วยเหตุผลที่จัดเรียงในลักษณะเส้นตรง ซึ่งสามารถเพิ่มเติมได้อย่างคณิตศาสตร์ แรงจูงใจมีโครงสร้างที่ซับซ้อนเปรียบได้เหมือนกับเครื่องจักรที่มีส่วนที่เคลื่อนไหวได้หลายส่วน แต่ละส่วนจะมีอิทธิพลต่อกัน และจะเกิดขึ้นอย่างมีลำดับเวลา หลักประการที่สอง เรียกว่า Dynamic ซึ่งยืนยันว่าการจูงใจของคนเราใช้ได้เฉพาะภายในกรอบแห่งการเรียนรู้ อันหมายถึงสิ่งที่เราต้องการ ยังขึ้นอยู่กับมรดกทางวัฒนธรรมและขบวนการทางสังคม และมีอิสระที่จะพัฒนาภายในพื้นฐานและประสบการณ์ของเราเอง หลักประการที่สาม เรียกว่า Fetish Of Rationality คือ ในการตัดสินใจคนเราจะต้องคิดถึงผลประโยชน์ ผลได้ ผลเสีย โดยไม่สนใจอารมณ์ ความรู้สึก

ปัทมสร ปัญญา (2531:7) ได้ศึกษางานของ Guilford & Gray (1970) ได้กล่าวถึงแรงจูงใจของคนในการที่จะกระทำพฤติกรรมไว้ว่า มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัย 3 ประการคือ

1. ปัจจัยทางด้านสรีระวิทยาที่เกี่ยวกับแรงขับ (Drive) ความต้องการ
2. ปัจจัยทางด้านจิตใจที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึก (Feeling) ความปรารถนา (Wish) และความประสงค์ (Demand)
3. ปัจจัยด้านเป้าหมาย ที่เกี่ยวข้องกับความมุ่งหมาย (Purpose) ผลประโยชน์ (Interest) ทศนคติ (Attitude) เป้าหมาย (Goal) และคุณค่า (Value)

โดยที่แรงจูงใจนั้นเป็นพลังผลักดันภายในที่จะชักจูงให้บุคคลได้แสดงพฤติกรรมออกมาเพื่อสนองความต้องการของตน และแรงจูงใจนี้จะเป็นตัวนำพฤติกรรมของตนไปสู่เป้าหมายเฉพาะในสถานการณ์หนึ่งสถานการณ์ใด

2.6 ทฤษฎีการตัดสินใจ

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2528) (อ้างใน ธิดา จงก้องเกียรติ, 2533: 11-15) อ้างถึงความคิดเห็นของ William W. Reeder ว่าโดยทั่วไปแล้วรูปแบบทางด้านจิตวิทยาสังคม (Social Psychology) ที่เกี่ยวกับการตัดสินใจและการกระทำพฤติกรรมของมนุษย์นั้น นักสังคมวิทยาส่วนใหญ่จะมองในแง่ที่ว่าสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการกระทำพฤติกรรมของมนุษย์นั้น นักสังคมวิทยาส่วนใหญ่จะมองในแง่ที่ว่าสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ แต่บุคคลจะแปลงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมเหล่านั้นสู่ตัวคน ๆ นั้น ซึ่งการแปลงปัจจัยภายนอกมาสู่ตัวบุคคลนี้จะอยู่ในรูปของความเชื่อ (Beliefs) และความไม่เชื่อ (Disbeliefs) ความเชื่อและความไม่เชื่อนี้จะเป็นเหตุผลที่จะทำให้บุคคลตัดสินใจเลือกกระทำพฤติกรรม ดังนั้นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจไม่ได้เกิดจากปัจจัยภายนอกโดยตรง ในการตัดสินใจและกระทำทางสังคมของบุคคลจะประกอบด้วยความเชื่อและความไม่เชื่อหลาย ๆ อย่างรวมกัน การกระทำทางสังคมประกอบด้วยกลุ่มของปัจจัยหลายประการ มิได้จำกัดอยู่เพียงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง และบุคคล

อาจจะตัดสินใจกระทำพฤติกรรมอย่างเดียวกัน แต่เหตุผลหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดการตัดสินใจอาจจะแตกต่างกันหรือเหมือนกันได้ เหตุผลดังกล่าวประกอบด้วย

ปัจจัยดึงดูด (Pull Factors) ประกอบด้วย

1. เป้าประสงค์ (Goals) คือ กิจกรรม วัตถุ คุณลักษณะ ความเชื่อ ความรู้ กิจธุระ หรือสภาพความเป็นอยู่ที่บุคคลปรารถนาและต้องการ หรือไม่ต้องการ และผู้กระทำพยายามหลีกเลี่ยง ผู้กระทำอาจต้องการเพื่อตนเองหรือใช้เป็นเครื่องมือหรือวิธีการที่จะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติหรือเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงเป้าหมายอื่น ๆ

2. ความเชื่อ (Belief orientation) คือการรับรู้หรือความเข้าใจ (ความคิด ความรู้) ของแต่ละบุคคลหรือของกลุ่มต่อสิ่งที่เกิดขึ้นและลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ความรู้ที่ผู้กระทำเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการเลือกกระทำทางสังคม ในการกระทำทางสังคมใด ๆ ย่อมต้องอาศัยความเชื่ออยู่ด้วยเสมอ

3. ค่านิยม (Value) คือความเชื่อในสิ่งที่ควรจะเป็น สิ่งที่ผู้กระทำรับรู้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของวิถีทางในการดำรงชีวิตของบุคคล ความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ เช่น ระบบความเชื่อ ทศนคติ พฤติกรรม กิจการงาน สภาพชีวิตความเป็นอยู่ ผู้กระทำเชื่อว่าวิถีปฏิบัติบางอย่างเป็นสิ่งที่ตัวเองหรือสังคมเห็นดีเห็นชอบ สมควรที่จะยึดถือปฏิบัติมากกว่าวิธีปฏิบัติอย่างอื่น ค่านิยมของผู้กระทำทางสังคมจะแสดงออกทางทัศนคติและพฤติกรรมของผู้กระทำทุกรูปแบบ ดังนั้นค่านิยมจึงมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการกระทำทางสังคมในการชักนำให้ผู้กระทำ กระทำไปตามค่านิยม

4. นิสัยและขนบธรรมเนียม (Habit And Customs) คือแบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้ แล้วสืบต่อกันมาด้วยประเพณี และถ้ามีการละเมิดก็จะถูกบังคับด้วยการที่สังคมไม่เห็นชอบด้วย ไม่มีทางอนุมัติหรือลงโทษอย่างเด็ดขาดจากรัฐบาลหรือตัวบทกฎหมาย ในการตัดสินใจที่จะเลือกกระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้กระทำทางสังคม ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากแบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้แล้ว

ปัจจัยผลัก (Push Factors) ประกอบด้วย

5. ความคาดหวัง (Expectation) คือการรับรู้ของผู้กระทำทางสังคมว่าผู้อื่น บุคคล กลุ่ม หรือสังคมโดยทั่วไปประสงค์ให้บุคคลเชื่อ รู้สึก หรือประพฤติ

ปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะภายใต้สถานการณ์นั้น ความคาดหวังประกอบด้วย สิ่งที่ผู้กระทำคาดว่าจะบุคคลสมควรเชื่อ รู้สึกและประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ผู้อื่นต้องการ ดังนั้นในการตัดสินใจกระทำพฤติกรรมของบุคคลส่วนหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับความคาดหวังของบุคคลอื่นด้วย

6. ข้อผูกพัน (Commitment) คือสิ่งที่ผู้กระทำเชื่อว่าตนเองผูกพันที่จะต้องกระทำให้สอดคล้องกับสถานการณ์นั้น ๆ ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน บุคคลจะต้องเคร่งครัดต่อประเด็นปัญหาที่ตนเองเกี่ยวข้องโดยตรง หรือโดยทางอ้อม / ผู้กระทำจะต้องทำตามข้อสัญญาที่ได้ให้ไว้กับผู้อื่น ถึงแม้ว่าผู้กระทำอาจจะชอบกระทำอย่างอื่นซึ่งตนเองก็มีอิสระพอที่จะเลือกกระทำได้ แต่ก็จะไม่ทำ / ข้อผูกพันจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการกระทำทางสังคม เพราะผู้กระทำตั้งใจจะกระทำสิ่งนั้น ๆ เนื่องจากรู้สึกว่าตนเองมีข้อผูกพันที่จะต้องทำ

7. การบังคับ (Forces) คือความเชื่อที่อยู่ในใจของผู้กระทำว่าได้ถูกกำหนดให้ตัดสินใจหรือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่ตนเองรู้สึกว่าไม่มีทางเลือกอื่น ๆ เหลืออยู่นอกจากจะต้องประพฤติปฏิบัติตาม ปัจจัยการบังคับจะเป็นตัวช่วยกระตุ้นให้ผู้กระทำตัดสินใจได้เร็วขึ้น เพราะในขณะที่ผู้กระทำตั้งใจที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ นั้น อาจจะยังไม่แน่ใจว่าจะกระทำพฤติกรรมนั้นดีหรือไม่ แต่เมื่อมีการบังคับผู้กระทำก็รู้ว่าไม่มีทางเลือกอื่น ๆ เหลืออยู่ นอกจากตัดสินใจกระทำพฤติกรรมนั้น ดังนั้นการบังคับจึงมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจและการกระทำทางสังคม ผู้กระทำมักมีความโน้มเอียงที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เมื่อถูกบังคับให้ทำ

ปัจจัยสนับสนุน (Able Factors) ประกอบด้วย

8. โอกาส (Opportunity) คือความเชื่อของผู้กระทำที่มีต่อสถานการณ์หรือข้อกำหนดและทางเลือกที่มีอยู่ โอกาสจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการกระทำของบุคคล ผู้กระทำมักจะตัดสินใจเข้าร่วมในการกระทำทางสังคม เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าภายใต้สถานการณ์นั้น โอกาสเปิดให้เลือกกระทำได้ ดังนั้นการที่ผู้กระทำตัดสินใจและเลือกกระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงขึ้นอยู่กับลักษณะของโอกาสที่มีในสถานการณ์นั้น

9. ความสามารถ (Ability) คือการรับรู้ของผู้กระทำเกี่ยวกับพลังขีดความสามารถของตนในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จนกระทั่งสามารถบรรลุความสำเร็จภายใต้สถานการณ์นั้น การที่ผู้กระทำตระหนักถึงความสามารถของตนเองจะนำไปสู่การตัดสินใจและการกระทำทางสังคม เพราะรู้ว่าถ้าตัดสินใจกระทำไปแล้วตนเอง

จะมีความสามารถที่จะกระทำได้นั่นเอง โดยทั่วไปการกระทำพฤติกรรมใด ๆ นั้น บุคคลจะพิจารณาความสามารถของตนเองเสียก่อน

10. การสนับสนุน (Support) คือการช่วยเหลือหรือการคัดค้านซึ่งผู้กระทำ เชื่อว่าตนเองกำลังได้รับ หรือคาดว่าจะได้รับจากผู้อื่นในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งตัวผู้กระทำเองจะเป็นผู้เลือก ดังนั้นผู้กระทำมีความโน้มเอียงที่จะตัดสินใจและกระทำ พฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อผู้กระทำรู้ว่าจะได้รับการสนับสนุนจากผู้อื่น การสนับสนุนจึงเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการกระทำทางสังคม

ปัจจัยทั้ง 10 ประการดังกล่าว เชื่อว่าเป็นกลุ่มของเหตุผล (Relevant Cluster of Factors) ของการกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดของมนุษย์ กล่าวคือ การที่ บุคคลจะกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นย่อมมีเหตุผลในการกระทำแฝงอยู่ทั้งสิ้น และเหตุผล ดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เพียงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง แต่จะประกอบด้วยกลุ่มของเหตุผล หลายประการ ซึ่งอาจจะเหมือนหรือแตกต่างกันไป

นอกจากนี้ Reeder ยังได้กล่าวเกี่ยวกับปัจจัยหรือสาเหตุที่จะมีผลต่อการกระทำทางสังคมว่า

1. ในสถานการณ์ของการกระทำทางสังคม จะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของ บุคคลหลายคน ซึ่งแต่ละคนก็จะมีเหตุผลแต่ละอย่างในการตัดสินใจในการกระทำ หรือไม่กระทำ

2. บุคคลหรือองค์การ จะตัดสินใจหรือแสดงการกระทำบนพื้นฐานของกลุ่ม เหตุผล ซึ่งผู้ตัดสินใจเองได้คิดว่าสอดคล้องหรือตรงกับความต้องการของเขาใน สถานการณ์นั้น ๆ

3. ปัจจัยหรือเหตุผลนั้น ผู้ตัดสินใจเองจะตระหนักหรือให้น้ำหนักที่แตกต่าง กันในการเลือกเหตุผลหรือปัจจัยที่จะมามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ

4. เหตุผลที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนั้น อาจจะเป็นเหตุผล 5 หรือ 6 ประการ หรือมากกว่า จากจำนวนเหตุผลหรือปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกระทำทั้ง 10 ประการที่กล่าวมาแล้ว

5. เหตุผลที่มีต่อการตัดสินใจนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้นพร้อมกันทั้ง 10 ประการ ในการตัดสินใจเรื่องหนึ่ง ๆ

6. กลุ่มของปัจจัยหรือเหตุผลที่มีอิทธิพลต่อการกระทำทางสังคมนั้น ย่อมจะ มีการเปลี่ยนแปลงได้

7. ในบางสถานการณ์จะมีบ่อยครั้งที่จะมีทางเลือกสองหรือสามทาง เพื่อที่จะสนองตอบต่อสถานการณ์นั้น

8. ผู้กระทำหรือผู้ตัดสินใจ อาจจะเลือกทางเลือกโดยเฉพาะ ซึ่งแตกต่างกันออกไปในบุคคลแต่ละคน

9. เหตุผลที่จะตัดสินใจ สามารถที่จะมองเห็นได้จากทางเลือกที่ถูกเลือกแล้ว

นอกจากระบบความเชื่อแล้ว ในด้านของการรับรู้เรียนรู้ ก็มีผลต่อการตัดสินใจของบุคคลได้เช่นเดียวกัน ซึ่ง Everett M. Rogers (1981:164-165) ได้กล่าวว่าการรับรู้ของบุคคลแต่ละคนซึ่งมีความแตกต่างกัน มีผลให้การตัดสินใจของบุคคลในแต่ละเรื่องแตกต่างกัน ซึ่งในกระบวนการตัดสินใจของบุคคลเกี่ยวกับการยอมรับนวัตกรรมนั้น Rogers ได้เสนอไว้ 5 ขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นองค์ความรู้ (Knowledge) เป็นขั้นที่บุคคลได้รับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมและการใช้ แต่ยังไม่เข้าใจในรายละเอียดของการรับรู้

2. ขั้นการจูงใจ (Persuasion) เป็นขั้นที่บุคคลมีทัศนคติต่อนวัตกรรมทั้งด้านบวกและด้านลบ และพยายามหาข้อเท็จจริง

3. ขั้นการตัดสินใจ (Decision) บุคคลจะประเมินจากขั้นตอนของความรู้และขั้นการจูงใจว่า นวัตกรรมนั้นจะมีลักษณะดีพอที่จะตัดสินใจได้หรือไม่ โดยจะต้องขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของบุคคลในการพิจารณา เช่น ในเรื่องความรู้ ข้อมูลข่าวสารระดับการศึกษา ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร รวมทั้งข้อดีและข้อเสียของนวัตกรรมที่จะตัดสินใจเลือกใช้ ซึ่งข่าวสารข้อมูลทั้งจากสื่อและบุคคลจะมีส่วนสำคัญต่อการตัดสินใจ

4. ขั้นการทดลองปฏิบัติ (Implementation) ในขั้นนี้จะมีเพียงบุคคลที่ตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมเท่านั้น และจะทดลองปฏิบัติในพื้นที่จำนวนน้อย ๆ ก่อนเพื่อดูผลการทดลอง

5. ขั้นการยืนยัน (Confirmation) หมายถึงว่า การทดลองทางจริงได้ผลดีก็จะเป็นการสร้างความมั่นใจที่จะทำจริงต่อไป แต่ถ้าหากทำต่อไปแล้วมีปัญหาอุปสรรค หรือได้ผลไม่ดีก็อาจจะหยุดใช้นวัตกรรมนี้ได้เช่นกัน อาจจะพบบางรายที่ไม่เคยทดลองทำเลย แต่ดูจากคนอื่นแล้วตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้น

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.7.1 งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องไหม

ได้มีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องไหมไว้มากมาย ตั้งแต่อดีตจนถึงยุคที่มีการผลิตในเชิงพาณิชย์ ในรูปแบบการผลิตไหมแต่เดิมนั้น บัณฑิตการผลิตซึ่งได้แก่ ที่ดินและแรงงานชาวบ้าน มักจะทำกันน้อย เพราะมีเป้าหมายในการผลิตเพียงเพื่อใช้สอยในครัวเรือนเท่านั้น จากการศึกษาของ ดุษฎี กาพอ่อนศรี และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2530:25) ที่หมู่บ้านชาวเขย จ.สุรินทร์ พบว่าจากการผลิตเพียงเพื่อใช้สอยในครัวเรือน ทำให้ไม่จำเป็นต้องใช้พื้นที่ในการปลูกหม่อนมากและผลิตเล็กน้อยสำหรับครอบครัว นอกจากนี้แล้ว ปริมาณการผลิตในแต่ละรุ่นจะแตกต่างกันตามความต้องการแรงงานในรอบปี เพราะชาวบ้านไม่ได้มองว่าการเลี้ยงไหมเป็นอาชีพที่ต้องการรายได้ สิ่งที่เป็นอาชีพหลักคือ ผลิตข้าว ดังนั้นในช่วงฤดูการทำนา ปริมาณการผลิตไหมจะน้อยหรือบางรายอาจจะหยุดเลี้ยง เนื่องจากครอบครัวต้องการแรงงานเพื่อช่วยในการทำนา เช่นเดียวกับ สุวิทย์ ธีรศาสตร์วัต และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2529:55-56) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน กรณีบ้านโนนตะแบก พบว่าการทอผ้าไหมนั้นทำกันน้อยมากทั้งปริมาณและจำนวนครอบครัว โดยเริ่มจาก 4-5 ครอบครัว มาเป็น 30-40 ครอบครัว ทั้งนี้เนื่องจากการปลูกฝ้ายเริ่มลดลง และเป้าหมายการผลิตส่วนใหญ่ทำไว้ใช้เอง เหลือจากใช้จึงจะขายซึ่งเมื่อ 20 ปีที่แล้ว (ประมาณ พ.ศ.2509) ชาวบ้านจะขายในราคาฝืนละ 100 บาท แต่ในปัจจุบันจะขายในราคา 500 บาท จะเห็นได้ว่าบทบาทของไหมในอดีตเป็นไปในลักษณะที่ไม่ได้มีการมีเป้าหมายเพื่อขาย

ในการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของหญิงและชายในการผลิตไหมแบบดั้งเดิมนั้น ขอบ ดีสวนโคก และคณะ (2532:56) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำมูล ตั้งแต่ พ.ศ.2475 ถึงปัจจุบัน พบว่าความเชื่อเดิมผู้หญิงเมื่อเริ่มที่จะโตเป็นสาวจะต้องฝึกหัดเลี้ยงไหมและทอผ้าเป็น จึงจะพร้อมที่จะมีครอบครัว เพราะถือว่าการทอผ้าไหมเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องรับผิดชอบงานเหล่านี้ โดยที่ผู้ชายจะมีส่วนช่วยเหลือบ้างในส่วนการเตรียมพื้นที่ เพราะถือว่าเป็นงานที่ต้องใช้กำลัง

การผลิตไหมได้มีการเปลี่ยนแปลงในระยะต่อมา กล่าวคือเปลี่ยนจากที่ผลิตเพื่อใช้เป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ ชาญยุทธ มณีพงศ์ (2533) ได้ทำการศึกษาสภาพการเลี้ยงไหมในจังหวัดขอนแก่น พบว่าเกษตรกรผู้เลี้ยงไหมทั้งหมดเป็นหญิง อายุเฉลี่ย 49.9 ปี มีแรงงานในการเลี้ยงไหมเฉลี่ยครอบครัวละ 2.9 คน การเลี้ยงไหมเป็นอาชีพรอง ที่มีรายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 2,968.20 บาท แหล่งความรู้ในการเลี้ยงไหมที่ได้รับจากบุคคลมากที่สุด คือ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและสื่อได้รับมากที่สุดคือ จากโทรทัศน์ ซึ่ง อุษา หงษ์กาญจนกุล (2533:ข) ได้ทำการศึกษา เรื่อง การยอมรับนวัตกรรมการเลี้ยงไหมของเกษตรกรบ้านหนองเชียงขุย ตำบลป่าหวายนึ่ง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น พบว่ามีปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับนวัตกรรมการเลี้ยงไหม ได้แก่ สื่อบุคคล ระดับการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่แหล่งการเลี้ยงไหมที่เกษตรกรสนใจ การนำความรู้ การเลี้ยงไหมวิธีการดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ ระดับความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงไหมแผนใหม่ ดังนั้นจึงพบว่ามีเกษตรกรจำนวนไม่น้อยที่ให้ความสนใจในการเลี้ยงไหมเพื่อเพิ่มรายได้ และจากการศึกษาการติดตามเกษตรกรผู้เลี้ยงไหม ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์วิจัยหม่อนไหมนครราชสีมาของ พจน์ ลุฬักยี (2533) พบว่าเกษตรกรมีรายได้ 3,000-20,000 บาท/ครอบครัว/ปี มีความรู้และปฏิบัติถูกต้องโดยไม่ขึ้นกับอายุ การศึกษาและรายได้ แต่ปัญหาของเกษตรกรผู้เลี้ยงไหมคือ การป้องกันกำจัดศัตรูหม่อนไหม

ผลจากการที่เกษตรกรได้รับความรู้ทางวิชาการ การส่งเสริมจากหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้เกษตรกรทำการผลิตไหมเพื่อรายได้ และส่งผลให้บทบาทของคนในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งกรมส่งเสริมการเกษตร (2533:15) ได้ทำการศึกษาการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของเกษตรกรบ้านฝาง 6 นิคมสร้างตนเองโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี พบว่าการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ส่วนใหญ่แล้วจะผูกพันกับผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย จนทุกวันนี้ความเชื่อดังกล่าวยังไม่หมดไป แม้ว่าจะแผ่มาในรูปของธุรกิจมากขึ้น แต่ผู้ชายหรือพ่อบ้านเริ่มให้ความสนใจร่วมกิจกรรมการเลี้ยงช่วยแม่บ้านมากขึ้น เนื่องจากการเลี้ยงไหมแผนใหม่นี้ มุ่งเน้นที่จะทำให้เป็นอาชีพหลักของครอบครัว ทุกคนจะต้องระดมแรงงานช่วยกันทำโดยไม่เลือกเพศ ผู้ชายเริ่มเข้ามารับผิดชอบงานในการทำสวนหม่อน เก็บใบหม่อน เลี้ยงไหม ติดตามดูแลแทนผู้หญิงมากขึ้น จะยกเว้นเรื่องสาวเส้นไหมเท่านั้น คงจะเป็นเพราะบุคลิกของผู้ชายไม่เหมาะกับงานประเภทนี้ เช่นเดียวกับ สมเดช ประวิฬวรรณ (2534:28) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำกิจกรรมปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของสตรี

บ้านห้วยไส้ไก่ จังหวัดขอนแก่น พบว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำกิจกรรมปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของสตรีมีทุกขั้นตอน แม้ว่าจะไม่ลงมือปฏิบัติก็ตาม และผู้ชายจะมีส่วนร่วมในการจัดหาอุปกรณ์และจัดใบหม่อน ในขั้นตอนการผลิตไหมทั้งสิ้น 42 ขั้นตอน พบว่าผู้หญิงมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ 35 ขั้นตอน หรือร้อยละ 83.33 อาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงได้รับการยอมรับและการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากขึ้นกว่าเดิม

2.7.2 งานวิจัยเกี่ยวกับบทบาท

รูปแบบการดำรงชีวิตของคนในชนบทจะมีลักษณะที่เรียบง่าย และอาชีพธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ การผลิตอื่น ๆ จะมีลักษณะคล้ายกับการผลิตไหมคือ เป็นการผลิตเพื่อใช้และกินภายในครอบครัว ต่อมาเมื่อประเทศไทยได้มีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้นทั้งทางด้านการค้าขาย และการทูตวัฒนธรรมทางด้านแถบตะวันตก ได้แพร่กระจายเข้าสู่สังคมไทย ทั้งทางด้านการผลิต เทคโนโลยี การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และส่งผลให้บทบาทของผู้หญิงและผู้ชายเปลี่ยนแปลงไป

ในด้านการศึกษา นับตั้งแต่ พ.ศ. 2464 ซึ่งได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นต้นมา ทำให้เยาวชนทั้งผู้หญิงและผู้ชายได้มีโอกาสรับการศึกษาที่เท่าเทียมกัน และจากการศึกษาของ สุดสวาท ดิศโรจน์ (2533:104) พบว่าการศึกษาทำให้ช่องว่างทางการศึกษาของผู้หญิงและผู้ชายแคบลงมาก เมื่อเทียบกับอดีต การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการเพิ่มทักษะในการทำงานอาชีพ และช่วยพัฒนาตนเองของผู้หญิง

นอกจากการให้การศึกษาในระบบแล้ว การให้ศึกษานอกระบบมีความสำคัญมากในการเพิ่มความรู้และทักษะให้กับชายและหญิง โดยการฝึกอบรม เสริมอาชีพนอกเหนือจากการเกษตรกรรม ซึ่ง จุฑา มะลาตวง (2532) (อ้างใน วิสุทธิ, 2534:6) ได้ทำการศึกษาความคิดเห็น และความต้องการด้านการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อพัฒนาอาชีพสตรีในชนบท โดยใช้พื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นกรณีตัวอย่าง พบว่าสตรีที่เข้ารับการอบรมด้านอาชีพในแต่ละปี มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น บริการที่จัดโดยหน่วยงานมีมากขึ้น วิชาที่สตรีเคยได้รับการอบรมมากที่สุดตามลำดับคือ ตัดเย็บเสื้อผ้าสตรี ทอผ้าที่กระตุก การเลี้ยงไหม และการทอผ้าไหม ส่วนในด้านการฝึกอบรมในภาคการเกษตร ณรงค์ มีนะนันท์ (2532:54) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทของสตรีชนบทในการพัฒนาการเกษตรเพื่อความมั่นคงของประเทศ โดยทำการศึกษา 9 จังหวัดทั่วประเทศ 45 อำเภอ 45 ตำบล 90 หมู่บ้าน และตัวอย่าง

921 ราย พบว่ามีลักษณะการกีดกันสตรีออกจากการพัฒนาเกษตรกรรม นับว่ามีผลเสียหายหลายประการ กล่าวคือ เป็นอุปสรรคต่อการเพิ่มผลผลิต และรายได้ที่พึงมี เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีทั้งสองได้รับการฝึกอบรมให้รู้จักปรับปรุงวิธีการเพาะปลูกอย่างไม่เท่าเทียมกัน ยิ่งไปกว่านั้นยังก่อให้เกิดช่องว่างของความสามารถในการหารายได้ระหว่างบุรุษกับสตรี และทำให้ความพยายามทำงานของสตรีในการเพาะปลูกเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่า

ด้านเศรษฐกิจ นับตั้งแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504) เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสังคมไทยเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้สอดคล้องไปกับรูปแบบการผลิตที่เปลี่ยนไปจากการผลิตเล็กน้อยเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เป็นการผลิตจำนวนมากเพื่อเหตุผลทางเศรษฐกิจ ดังนั้นปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ แรงงานในครัวเรือน เทคโนโลยี และต้นทุนการผลิต จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญ

ด้านแรงงานในครัวเรือน การแบ่งงานของชายและหญิง จะมีทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ ปี พ.ศ.2529 (อ้างใน ณรงค์, 2532:51-52) พบว่าประชากรวัยแรงงานอายุตั้งแต่ 11 ปีขึ้นไป ทั้งชายและหญิงมีอยู่ประมาณ 27.83 ล้านคน ในจำนวน 12.93 ล้านคน เป็นประชากรสตรี และอยู่ในชนบทถึง 12 ล้านคน และสตรี 12 ล้านคน อยู่ในภาคเกษตร 8.39 ล้านคน หรือประมาณร้อยละ 47.10 ของแรงงานในภาคเกษตรทั้งหมด และเมื่อเปรียบเทียบแรงงานระหว่างชายกับหญิงทั่วประเทศในปี พ.ศ.2528 พบว่าในภาคอีสาน ชายร้อยละ 26.18 ทำงานในไร่นา หญิงร้อยละ 44.45 ซึ่งรวมงานบ้านด้วย และแยกเป็นงานในไร่นา ร้อยละ 18.76 ส่วนภาคเหนือ หญิงร้อยละ 71.0 ทำงานในไร่นา ของชายซึ่งถ้านับชั่วโมงการทำงานบ้านแล้ว หญิงจะมากกว่าชาย และ สาลี ตั้งนิพนธ์ (2526) (อ้างใน วิยุทธ์, 2534:4) ได้ศึกษาการเข้าร่วมในกำลังแรงงานและการทำงานของสตรีและเด็กในชนบทไทย พบว่าอัตราการเข้าร่วมในกำลังแรงงานของสตรีและเด็กในฤดูฝนสูงกว่าในฤดูแล้ง กล่าวคือในจังหวัดขอนแก่น มีสตรีและเด็กเข้าร่วมในกำลังแรงงานฤดูฝนโดยเฉลี่ยร้อยละ 77.95 และร้อยละ 44.26 ตามลำดับ ส่วนในฤดูแล้งลดลงเป็นร้อยละ 63.35 และร้อยละ 32.14 ตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากสตรีมีกิจกรรมอย่างอื่นทำ เช่น กิจกรรมสังคม และอุตสาหกรรมในครัวเรือน

ยุพิน วรสิริอมร และคณะ (2533:ค-ง) ได้ศึกษาบทบาทผู้หญิงในองค์กร เพื่อช่วยเหลือตนเอง พบว่าความเชื่อและค่านิยมของคนไทย ยังมีการแบ่งงาน กล่าวคือ หญิงทำงานภายในบ้าน ส่วนชายทำงานนอกบ้าน แสดงว่าบทบาทของผู้หญิงในสังคมที่มีระดับสูงกว่าครอบครัว คือ ในระดับชุมชนและระดับความสัมพันธ์กับโลกภายนอกมีน้อยกว่าชาย อย่างไรก็ตามทุกสิ่งทุกอย่างจะมีการเปลี่ยนแปลงตามคติทางพุทธศาสนา กล่าวคือ จะมีปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปัจจัยด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และศาสนา ทำให้บทบาทของสตรีเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น สตรีกลายมาเป็นกำลังสำคัญในการทำกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน นอกจากนี้แล้ว จีรพรรณ กาญจนะจิตรา (2521:22-23) ได้ศึกษาบทบาทและสถานภาพของสตรีชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากบ้านเหล่านาคี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ว่า จากสภาพทางสังคมและสิทธิของสตรีชนบท โดยเหตุที่ระบบการเลือกที่อยู่อาศัย และการสืบทอดมรดกในส่วนที่เกี่ยวกับฝ่ายหญิง มีความโน้มเอียงไปในทางที่จะให้ความสำคัญแก่ญาติพี่น้องทางฝ่ายหญิงมาก เพราะฉะนั้นหญิงมีสถานภาพทางสังคมสูง มีส่วนเกี่ยวข้องในทางด้านเศรษฐกิจ มีบทบาทสำคัญในการผลิต มีส่วนเข้าร่วมในการกินที่อยู่อาศัยของครอบครัวและการเงิน เป็นตัวแทนของสามีในการเข้าร่วมประชุมในระดับหมู่บ้าน เมื่อสามีไม่อยู่ หรือไม่สามารถเข้าประชุมได้ ผู้หญิงจะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัว เมื่อสามีสิ้นชีวิตลงหรือหย่าร้างกัน จนกระทั่งบุตรชายคนโตบรรลุนิติภาวะ ก็จะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวและดูแลแทนแม่ สถานภาพจะสูงขึ้นอีก เมื่อลูกสาวแต่งงานและนำลูกเขยมาช่วยทำมาหากินในบ้าน นอกจากนี้แล้วยังได้กล่าวถึงบทบาทของชาย เมื่อแต่งงานแล้วว่าจะไปอาศัยอยู่กับญาติฝ่ายหญิง และในระยะนี้ชายในฐานะที่เป็นลูกเขยใหม่จะต้องตื่นแต่เช้าตรู่ และช่วยทำงานทุกประเภทที่ต้องใช้แรงงานหนัก สามีจะช่วยพ่อแม่ของฝ่ายภรรยาในการทำนา ตัดฟืน ตักน้ำ ฯลฯ สามีของผู้หญิงที่ถูกสัมภาษณ์ส่วนใหญ่จะช่วยพ่อแม่ของฝ่ายหญิง ทำนา ตักน้ำ ตาข้าว นอกจากสมาชิกในกลุ่มครัวเรือนที่เกี่ยวข้องกันโดยตรงแล้ว เพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดอาจจะให้ความร่วมมือช่วยเหลืออีกก็ได้ นอกจากนี้ยังช่วยพ่อแม่ของฝ่ายหญิงในการค้าขายข้าว หรือวัว ควาย เป็นต้น

เบญจวรรณ ชินวัตร และคณะ (2530) ได้ทำการศึกษาบทบาทของชายและหญิงในระบบการทำฟาร์มในอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชายมีบทบาทหลักบทบาทเดียวในครัวเรือนคือ หารายได้ ผู้หญิงนั้นมี 2 บทบาทคือ ทั้งหารายได้ในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ขณะเดียวกันดูแลครอบครัว โดยที่ผู้หญิงจะทำ

งานบ้านมากกว่า 35 ชั่วโมง/สัปดาห์ ส่วนชายนั้น 11 ชั่วโมง/สัปดาห์ เช่นเดียวกับที่ ฌ็องค็อง มินะนันท์ (2532) พบว่าสตรีชนบทมีบทบาทในการประกอบอาชีพการเกษตรได้แก่ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การประมงน้ำจืดน้อยกว่าพ่อบ้าน แต่อย่างไรก็ตามสตรีชนบทก็มีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ประมาณถึงร้อยละ 35-40 และมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนและในบางขั้นตอนมีบทบาทสูงกว่าชาย นอกจากนี้ JEANNE (1988:10-13) ได้ทำการศึกษาบทบาทชายหญิงในประเทศฟิลิปปินส์ พบว่าการแบ่งงาน เป็นการกำหนดแนวทางของชายหญิง ซึ่งขึ้นอยู่กับพื้นฐานของแรงงาน การจัดสรรเวลาในการทำกิจกรรม และการเปลี่ยนแปลงค่านิยมต่าง ๆ ภายใต้ระบบครอบครัว ชายและหญิงมีการแบ่งงานกันทำและจัดสรรการทำงาน ตามเพศและอายุ จะพบว่าภาระการกระจายงานภายในครอบครัว หญิงที่เป็นแม่บ้านหรือโอดแล้วจะมีหน้าที่เตรียมหรือดูแลฟาร์มที่ไม่ต้องใช้แรงงานหรือเทคโนโลยีเป็นงานเบา ๆ ปลูกผักสวนครัว ซื้ของ และดูแลครอบครัวทางด้านอาหาร การเจ็บป่วย อบรมบุตร ส่วนเด็กหญิง ก็เป็นผู้ช่วยในการดูแลน้อง, อาหาร และฟาร์ม สำหรับผู้ชายรับผิดชอบเกี่ยวกับการเกษตร หรืองานที่ต้องใช้แรงงานมาก ๆ เช่น การเตรียมพื้นที่ เครื่องมือ พันธุ์พืช การขนถ่ายสินค้าสู่ตลาด ตลอดจนการสร้างบ้าน ซุดบ่อ เลี้ยงปลา หรือหาแหล่งน้ำ ส่วนเด็กชายทำงานที่ใช้แรงงานน้อยลง เช่น หาฟืน ตักน้ำ และเลี้ยงสัตว์ สำหรับเรื่องเวลาในการทำงาน พบว่าผู้หญิงมีเวลาการทำงานสูงกว่าผู้ชาย โดยทำงาน 70 ชั่วโมง/สัปดาห์ หรือ 10 ชั่วโมง/วัน ส่วนชาย 55 ชั่วโมง/สัปดาห์ หรือประมาณ 7 ชั่วโมง/วัน (Taylor, 1985:Figure 1) (อ้างใน สุดสวาท ดิสโรจน์, 2533:112) ได้ศึกษาการทำงานที่ได้รับค่าจ้างและไม่ได้รับค่าจ้างเปรียบเทียบระหว่างสามัภรรยา ในยุโรป อเมริกา พบว่าชายได้รับค่าจ้างร้อยละ 49 หญิงร้อยละ 40 เป็นแม่บ้านร้อยละ 1 ส่วนชายไม่ได้รับค่าจ้างร้อยละ 11 หญิงร้อยละ 31 เป็นแม่บ้านร้อยละ 56 เวลาว่าง ชายร้อยละ 34 หญิง ร้อยละ 24 เป็นแม่บ้านมีเวลาว่างร้อยละ 33 ดังนั้นจึงพบว่าในด้านแรงงานแล้วส่วนใหญ่หญิงจะมีลักษณะงานที่มากกว่า และใช้เวลาในการทำงานมากกว่าผู้ชาย แต่ในขณะที่เดียวกันการได้รับค่าตอบแทนที่เป็นค่าจ้างกลับได้น้อยกว่าผู้ชาย/ถึงอย่างไรก็ตามสภาพการแบ่งงานระหว่างชายหญิงได้มีความยืดหยุ่นมากขึ้นกว่าในอดีต ได้มีการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกเกือบทุกคน ในครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยผลิตทั้งงานในบ้าน และงานในไร่นา (วณิ บางประภา ธิติประเสริฐ, 2533:ข) เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ผู้หญิงได้มีโอกาสได้

แสดงศักยภาพของตนเอง ทั้งการทำงานให้กับครอบครัว และการหารายได้ให้กับครอบครัวเพื่อเป็นการช่วยเหลือผู้ชายอีกทางหนึ่ง ทำให้ผู้หญิงได้รับการยอมรับและมีโอกาสในการเข้าร่วมตัดสินใจมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากทัศนคติของคนในสังคมเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิมในเรื่องความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงและชาย

ทัศนีย์ บุวรรตน์ (2529:1) ได้ศึกษาทัศนคติและบทบาทในครอบครัวของบุรุษที่มีต่อการพัฒนาสตรี พบว่าสตรีไทยได้รับการยอมรับต่อบทบาทและสถานภาพมากขึ้นทั้งจากโอกาสทางการศึกษา การมีส่วนร่วมในด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ทัศนคติต่อการรับผิดชอบ ชายให้เหตุผลว่าควรช่วยเหลือหญิงในการทำงานบ้าน เพราะเป็นการแบ่งเบาภาระ ถือเป็นงานอดิเรกและไม่เสียหายถ้าชายจะเข้ามารับผิดชอบในครอบครัว และไม่ควรแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในครอบครัวระหว่างชายหญิง เพราะทั้งชายและหญิงต่างก็ทำงานในครอบครัวได้ดีเท่า ๆ กัน และจากการอธิบายของ ทองดี โพธิ์ทอง (2528:8-9) ซึ่งเป็นประธานแม่บ้าน บ้านคอนแก้วสามัคคี จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชาวบ้านยอมรับบทบาทของสตรีเกี่ยวกับการเกษตรและการเข้าร่วมเป็นกรรมการหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากตนเองได้อาศัยหลักการทำงานที่สำคัญ 2 ปัจจัยคือ คุณธรรม 4 ประการ และตัวจักร 4 ตัว คุณธรรม 4 ประการ คือ 1) สัจจะ 2) ธรรมะ 3) ขันติ 4) จาคะ ส่วนตัวจักร 4 ตัวคือ 1) ความสามัคคีในครัวเรือน 2) พ่อบ้านสนับสนุน 3) เจ้าหน้าที่ทางราชการ 4) ศาสนา ทั้งหมดนี้สามารถผลักดันให้สังคมยอมรับการทำงานของผู้หญิงมากขึ้น

ด้านเทคโนโลยี (Jeanne, 1988:13-16) ได้ศึกษาไว้ว่าในการทำงานในไร่นานั้น ชายและหญิงต่างทำงานร่วมกัน แต่ส่วนใหญ่แล้วงานที่ไม่ต้องใช้เทคโนโลยีหรือเกี่ยวข้องกับการใช้ทักษะมักจะตกเป็นของหญิง ส่วนชายนั้นจะทำในส่วนที่มีเครื่องมือและเทคโนโลยีมาเกี่ยวข้อง เพราะสิ่งเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมา เพื่อใช้ให้เหมาะกับลักษณะงานที่ต้องใช้แรงงานมาก ๆ ถึงแม้ว่าจะมีการพัฒนาเทคโนโลยีก็ตาม ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าหญิงจะถูกแยกออกจากส่วนนี้ และถึงแม้ว่าหญิงจะทำงานควบคู่ไปกับชาย แต่ยังมีสถานภาพอยู่ในระดับต่ำกว่าชาย

ในด้านการตัดสินใจ บทบาทคนในภาคชนบทนั้น ในหลายอย่างของงานภาคเกษตรผู้หญิงต้องทำงานแทนผู้ชาย เพราะผู้ชายนั้นต้องไปทำงานที่อื่น ในบางครั้งผู้หญิงต้องทำงานแทนผู้ชายทุกอย่าง การพัฒนาประเทศมีมากขึ้นเท่าใด ผู้หญิงก็มีส่วนร่วมมากขึ้น ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เช่นการตัดสินใจในการดำเนินธุรกิจของผู้ชาย แต่เบื้องหลังการตัดสินใจจริง ๆ แล้ว มีผู้หญิงอยู่เป็นจำนวนมาก (ไพโรจน์

สุจินดา, 2528) (อ้างในกองบรรณาธิการ, 2528:5) อาภาพันธ์ จันทร์สว่าง (2523) พบว่าสตรีเกษตรกรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และกระทำการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต เพราะสตรีปัจจุบันสนใจในการรับฟังข่าวสารต่าง ๆ และใส่ใจไปรับความรู้ด้านการอาชีพอื่น ๆ เพิ่มเติมจากเจ้าหน้าที่ของทางราชการ เมื่อรับรู้ยอมรับแล้วนำไปทดลองใช้ในการประกอบอาชีพ โดยร่วมปรึกษารือกับเกษตรกรผู้สามี โดยการปรับการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศ และสภาพของครอบครัว ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เช่นที่อำเภอบางเลน ปทุมธานี เป็นต้น ภาพในการตัดสินใจนั้น สังคมไทยยังคงเป็นการร่วมกันตัดสินใจภายในระบบครอบครัว เช่นเดียวกับที่ สุรพล คาริห์กุล (2527:29) ที่ศึกษาลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ กับการตัดสินใจในกิจกรรมการเกษตร และกิจกรรมการจัดการเศรษฐกิจในครัวเรือนของสตรีชนบทในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่านับตั้งแต่การจัดการเรื่องภายในบ้าน เรื่องงานอาชีพของครอบครัว ไปจนถึงเรื่องเกี่ยวกับชุมชน จะมีลักษณะเด่นอันเป็นแบบแผนการตัดสินใจของครอบครัวเกษตรกรไทย คือ การถือการตัดสินใจร่วมกันเป็นใหญ่ กล่าวคือ ก่อนจะมีการตัดสินใจทำอะไรมักจะมีการปรึกษารือกันก่อนระหว่างสามีภรรยา จะเป็นแบบแผนแห่งการตัดสินใจของครอบครัวเกษตรกรไทย และยังมีข้อสังเกตบางประการคือ กิจกรรมหรืองานใดก็ตามที่ถูกสังคมมองหรือคาดว่าเป็นงานของผู้หญิง เบอร์เซนต์แห่งการตัดสินใจของแม่บ้านโดยลำพังในกิจกรรมหรืองานนั้นจะมีแนวโน้มสูงขึ้น ในทำนองเดียวกับกิจกรรมหรืองานใดถูกมองว่าเป็นงานของผู้ชาย การตัดสินใจของพ่อบ้านเกษตรกรโดยลำพังในงานนั้น ๆ ก็มีเบอร์เซนต์ที่สูงขึ้น

ผลจากการได้รับการยอมรับในบทบาทของผู้หญิงมากขึ้น อีกทั้งการที่ผู้หญิงได้มีโอกาสได้รับการศึกษาข่าวสารข้อมูลมากขึ้น ทำให้ผู้หญิงได้ก้าวเข้าสู่ระบบการเมือง จากการศึกษาของ วิยุทธ์ จารัสพันธุ์ และคณะ (2535:16-17) ในเรื่องแนวคิด บทบาท และปัญหาในการพัฒนาของผู้นำสตรีชนบทอีสาน พบว่าผู้หญิงได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองระดับประเทศ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับผู้ชายแล้วจะพบว่ายังอยู่ในปริมาณที่น้อยมาก คือ สูงสุดไม่เกินร้อยละ 5 ของผู้ชาย แต่ในขณะเดียวกันก็เพิ่มจำนวนขึ้นจากปี พ.ศ. 2492 มีจำนวน 1 คน จนถึงปี 2531 มีจำนวน 10 คน และพบว่าผู้หญิงได้เข้ามามีบทบาทในการปกครองระดับท้องถิ่นเขตภาคอีสาน โดยการเป็นกำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เพิ่มขึ้นโดยมีจำนวนกำนัน 11 คน และผู้ใหญ่บ้านถึง 93 คน ซึ่งสตรีเหล่านี้จะได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว

ญาติพี่น้อง หรือมีเครือญาติเป็นผู้นำมาก่อน จะต้องเป็นคนมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี และมีบุคลิกลักษณะที่เป็นผู้นำเฉพาะตัวอีกด้วย

ในการศึกษาบทบาทชายและหญิงในสังคมนั้น เป็นเรื่องที่ต้องศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลให้หญิงและชายมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของตนเองไปในทิศทางใด เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทเดิมที่มีอยู่ และถูกกำหนดโดยกระบวนการจัดกลาทางสังคม และสิ่งแวดล้อมทางสังคมในอดีต

ปัจจุบันบทบาทของชายและหญิงปรับเปลี่ยนไปมาก ทศนคติที่มองว่าผู้หญิงเป็นบุคคลระดับรองลดลงไปมาก และให้การยอมรับพร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในการร่วมตัดสินใจมากขึ้น ซึ่งภาพที่เกิดขึ้นไม่ว่าผู้ชายจะถูกลดบทบาทลง แต่ลักษณะการปรับเปลี่ยนบทบาทดังกล่าว เป็นลักษณะของการพึ่งพากันในหน่วยย่อยของครอบครัว และสังคม มากกว่า ถึงแม้จะมีความขัดแย้งในบทบาทอยู่บ้าง ก็จะปรับตัวได้ในที่สุด

แต่ถึงอย่างไรก็ตามความไม่เท่าเทียมกันในด้านบทบาทและสถานภาพ ยังคงหลงเหลืออยู่มากในสังคมไทย ทั้งในด้านกฎหมาย การศึกษา วัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้แม้จะได้รับการแก้ไขแล้ว แต่ก็ยังมีส่วนที่ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไข และข้อจำกัดบางประการ การใช้เวลา และการวางแผนโดยการเปิดโอกาสให้ผู้ชายเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาเกี่ยวกับบทบาทชายหญิง มากขึ้นอาจจะเป็นส่วนช่วยให้การมองภาพในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไปในทิศทางเดียวกันได้

2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทระหว่างหญิงและชาย พบว่ามีปัจจัยหลายประการที่อาจมีความสัมพันธ์กับบทบาทระหว่างหญิงและชายในด้านการตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานในกระบวนการผลิตใหม่ ปัจจัยดังกล่าว ได้แก่

2.8.1 โครงสร้างของครอบครัว

2.8.2 ฐานะทางเศรษฐกิจ

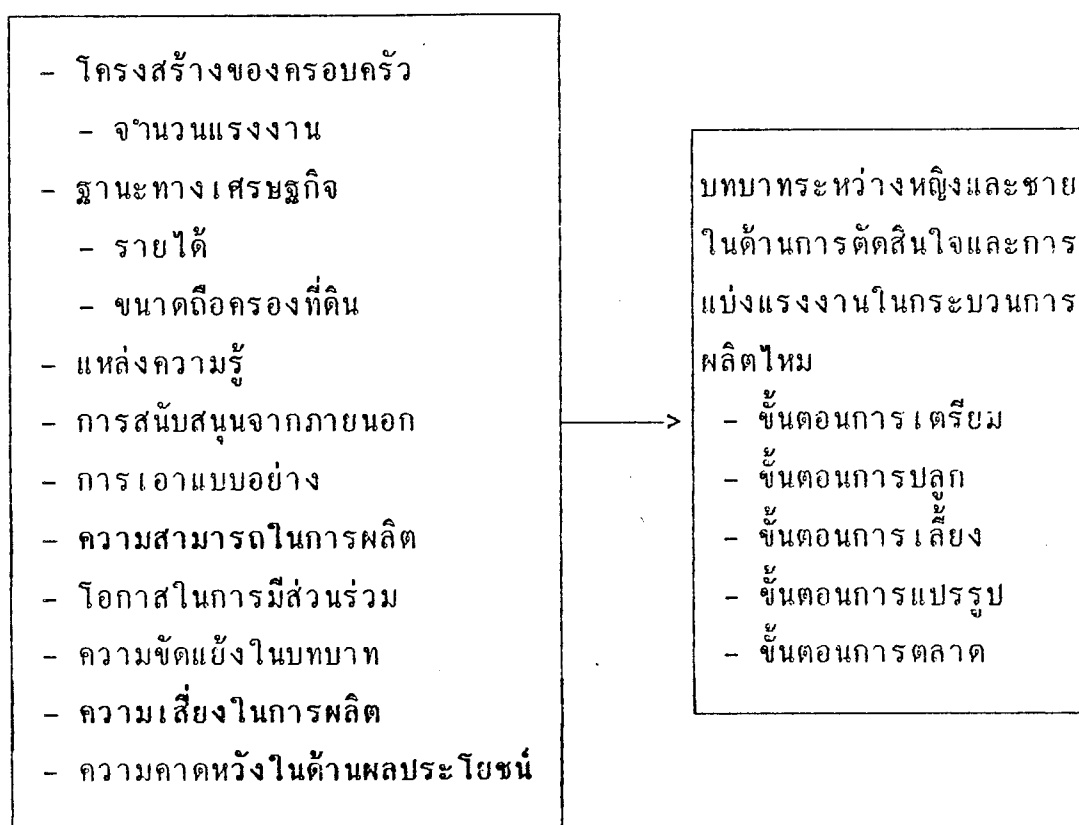
2.8.3 แหล่งความรู้

2.8.4 การสนับสนุนจากภายนอก

- 2.8.5 การเอาแบบอย่าง
- 2.8.6 ความสามารถในการผลิต
- 2.8.7 โอกาสในการมีส่วนร่วม
- 2.8.8 ความขัดแย้งในบทบาท
- 2.8.9 ความเสี่ยงในการผลิต
- 2.8.10 ความคาดหวังในด้านผลประโยชน์

จากปัจจัยดังกล่าว สามารถที่จะนำเสนอในรูปของแผนภูมิได้ดังต่อไปนี้

กรอบแนวคิดในการศึกษา

ตัวแปรอิสระ

ตัวแปรตาม

ก. ตัวแปรอิสระ หมายถึง ปัจจัยต่าง ๆ ที่นำมาศึกษาเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยดังกล่าวกับบทบาทของหญิงและชายในกระบวนการผลิตใหม่ ตัวแปรอิสระมีทั้งสิ้น 10 ตัวแปร ได้แก่

- โครงสร้างของครอบครัว
- จำนวนแรงงาน
- ฐานะทางเศรษฐกิจ
- รายได้
- ขนาดถือครองที่ดิน
- แหล่งความรู้
- การสนับสนุนจากภายนอก
- การเอาแบบอย่าง
- ความสามารถในการผลิต
- โอกาสในการมีส่วนร่วม
- ความขัดแย้งในบทบาท
- ความเสี่ยงในการผลิต
- ความคาดหวังในด้านผลประโยชน์

ข. ตัวแปรตาม หมายถึง บทบาทระหว่างหญิงและชายในกระบวนการผลิตใหม่ ซึ่งมีขอบเขตของบทบาทเพียงด้านการตัดสินใจและการแบ่งแรงงานในขั้นตอน 5 ขั้นตอนของการผลิตใหม่

- ขั้นตอนการเตรียมการ
- ขั้นตอนการปลูก
- ขั้นตอนการเลี้ยง
- ขั้นตอนการแปรรูป
- ขั้นตอนการตลาด

2.9 สมมติฐานในการศึกษา

จากกรอบแนวคิดในการศึกษา นำไปสู่การตั้งสมมติฐานในการศึกษาครั้งนี้
11 สมมติฐานดังต่อไปนี้

1. ในการผลิตใหม่ หรือการทำการเกษตร จำนวนแรงงานในครัวเรือน นับเป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้เกษตรกรตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงการผลิต และมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่กันในการทำงาน ช่วยเหลือกัน จากการศึกษาของ ณรงค์ มีนันทน์ (2531:หน้า 67) พบว่าในส่วนของคุณาครอบครัวและจำนวนแรงงาน ครอบครัวของแม่บ้านเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร น่าจะมีแนวโน้มว่ามีขนาดใหญ่กว่าครอบครัวของแม่บ้านเกษตรกรที่ไม่เป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากครอบครัวที่มีขนาดและจำนวนแรงงานที่ใหญ่กว่า และมากกว่า สามารถที่จะมีเวลาทำกิจกรรมอื่น ๆ ได้มากกว่าครอบครัวที่มีขนาดและจำนวนแรงงานน้อย เพราะครอบครัวเหล่านั้นจะต้องช่วยกันทำงานทั้งในบ้าน และรับจ้างนอกบ้าน เพื่อครอบครัวทั้งพ่อบ้าน แม่บ้าน และสมาชิกคนอื่น ๆ เช่นเดียวกับ วชิร บางประภา ธิติประเสริฐ (2533:หน้า ๗) พบว่าสภาพการแบ่งงานระหว่างเพศ มีความยืดหยุ่นพอสมควร ถ้ามีแรงงานในครอบครัวน้อย ผู้หญิงจะทำงานที่เป็นของผู้ชายมากขึ้น และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากขึ้น ดังนั้นจำนวนแรงงานในครอบครัว น่าจะเป็นตัวแปรอิสระที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทของหญิงและชายในครอบครัว จึงนำไปสู่การตั้งสมมติฐานได้ดังนี้

สมมติฐานที่ 1 จำนวนแรงงานในครัวเรือนแตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานระหว่างหญิง และชาย ในกระบวนการผลิตใหม่

2. ในปัจจุบันบทบาทของภรรยาในชนบทที่ประกอบอาชีพเกษตร เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เนื่องจากมีปัจจัยทั้งภายในและภายนอก จากรายงานการวิจัยของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2531:25) เรื่องลักษณะและปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านคำย่น จ.มหาสารคาม พบว่าปัจจัยภายในซึ่งได้แก่ ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว มีอิทธิพลให้บุรุษและสตรีได้มีบทบาทช่วยเหลือดูแลครอบครัวร่วมกันมากกว่าในอดีต เพราะการประกอบอาชีพการเกษตรที่ต้องอาศัยน้ำฝนในการทำนาเกิดภาวะแห้งแล้งเป็นเวลาหลายปี ทำให้

ฐานะความเป็นอยู่ฝืดเคือง จึงต้องช่วยเหลือกัน ส่วนในเรื่องของขนาดถือครองที่ดินนั้น อูซา หงส์กาญจนกุล (2533:91) ได้ทำการศึกษาเรื่องการยอมรับนวัตกรรมการผลิตใหม่บ้านหนองเชียงซุย จังหวัดขอนแก่น พบว่าครอบครัวที่มีที่ดินขนาดกลางจนถึงขนาดมาก หรือจาก 16 ไร่ขึ้นไป จะมีอัตราการยอมรับนวัตกรรมสูง และผู้มียารายได้รวมของครอบครัวและรายได้จากการผลิตใหม่ปานกลาง และสูงจะมีการยอมรับนวัตกรรมสูงกว่าผู้มียารายได้น้อย ในสัดส่วน 2:1 ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์การเลี้ยงต่างกัน หรืออาจกล่าวได้ว่าครอบครัวที่เลี้ยงมีวัตถุประสงค์เพื่อขายจะมีรายได้มาก และมีอัตราการยอมรับนวัตกรรมสูง ซึ่งในการยอมรับนวัตกรรมเป็นการเปลี่ยนการเลี้ยงใหม่จากเดิมไปสู่การเลี้ยงใหม่ด้วยวิธีการแผนใหม่ ที่จะต้องใช้เทคโนโลยีและแรงงานเข้าช่วยเป็นอย่างมาก

จากแนวคิดและงานวิจัยดังกล่าว ไปสู่การกำหนดสมมติฐานได้ดังนี้

สมมติฐานที่ 2 ฐานะทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานระหว่างหญิง และชาย ในกระบวนการผลิตใหม่

3. การที่บุคคลจะมีบทบาทหรือพฤติกรรมในสังคมได้นั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมทั้งภายนอกและภายใน โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งบุคคลแต่ละคนได้เรียนรู้ที่จะแสดงพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสม การเรียนรู้ดังกล่าวต้องอาศัยสื่อทั้งที่เป็นบุคคล และไม่ใช่มบุคคล หรือสื่อสารมวลชนต่าง ๆ อูซา หงส์กาญจนกุล (2533:หน้า 41) พบว่าการสื่อสารซึ่งได้แก่สื่อมวลชน และสื่อบุคคล โดยเฉพาะสื่อมวลชนภายในท้องถิ่น เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับการปรับปรุงการผลิตทางการเกษตรมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนและสื่อบุคคลภายนอกท้องถิ่น และยังมีแหล่งที่เกษตรกรได้รับข่าวสารเกี่ยวกับของใหม่มากที่สุดคือ สื่อมวลชนแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ ผู้นำภายในชุมชนและผู้นำภายนอกชุมชน ได้แก่เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ เป็นต้น สื่อเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งให้เกษตรกรตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ Rogers (1981:หน้า 165) ในขั้นการยืนยัน (Confirmation) คือขั้นของการนำไปสู่การปฏิบัติใหม่หลังการยอมรับนวัตกรรม ซึ่งหมายถึง ความคิดพฤติกรรมหรือสังคมใหม่ ๆ ที่ต่างกับสิ่งที่เคยมีอยู่เดิม ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า แหล่งความรู้อันได้แก่ สื่อมวลชน และสื่อมวลชน มีอิทธิพลต่อการรับรู้และนำไปสู่การแสดงบทบาทของบุคคลที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งจะนำไปสู่การตั้งสมมติฐานดังนี้

สมมติฐานที่ 3 แหล่งความรู้ที่แตกต่างกันมีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจและ การแบ่งแรงงานระหว่างหญิงและชายในกระบวนการผลิต ใหม่

4. การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก นับเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วย
เกื้อหนุนให้ครอบครัวตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของ
สุรพล กาญจนะจิตรา และ ประภาส ศิลปรัศมี (2529) (อ้างใน ธนาวุฒิ ชนะชช,
2535:37) เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อความแตกต่างในความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์
เพื่อการผลิต และปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของกลุ่มอาชีพ พบว่าการที่กลุ่มหรือ
คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอาชีพ ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ
หรือเจ้าหน้าที่ทางราชการ ทั้งในด้านวิชาการหรือเงินทุน จะทำให้กลุ่มบริหารงาน
อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกับ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2532:32) ศึกษาลักษณะ
และปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีบ้านค่ายนุ่น จังหวัดมหาสารคาม
พบว่ากรณีที่หน่วยงานของรัฐและเอกชน ได้เข้าไปกระตุ้นให้ชาวบ้านพัฒนาชุมชน
ของตน และกระตุ้นให้สตรีได้รู้จักบทบาทของตนในการพัฒนาท้องถิ่นมากขึ้น โดยดึง
ศักยภาพของสตรีในชุมชนออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มสตรี เช่น การทอผ้า
การทอเสื่อและอื่น ๆ ทำให้บทบาทดั้งเดิมของสตรีเปลี่ยนไปสู่บทบาทใหม่ที่เป็น
การพัฒนาส่วนรวมระหว่างบุรุษและสตรีมากขึ้น นอกจากนี้ จันทนา เอมมณีรัตน์
(2534:45) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของสตรีในสหกรณ์ร้านค้าแม่บ้าน หมู่บ้านกอก
ตาบลโนนธาตุ อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น พบว่าปัจจัยที่เสริมกระบวนการ
การกลุ่มปัจจัยหนึ่งได้แก่ องค์การพัฒนาเอกชน โดยการเสริมกระบวนการเรียนรู้
ด้านการพัฒนา ทำให้กลุ่มสตรีได้มีโอกาสรับรู้สื่อต่าง ๆ ในการบริหารงาน มีโอกาส
ดูกิจกรรมจากที่ต่าง ๆ มีโอกาสแสดงศักยภาพทางความคิดของตน ทำให้แม่บ้านมี
ความเชื่อมั่นในตัวเอง ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับทฤษฎีการตัดสินใจ
ของ William W Reeder (อ้างใน ธิดา จงก้องเกียรติ, 2533:15) ด้านปัจจัย
สนับสนุน (Able Factors) ในส่วนของการสนับสนุน (Support) คือการช่วย
เหลือให้ผู้กระทำเชื่อว่าตนเองกำลังได้รับ หรือคาดว่าจะได้รับจากผู้อื่นในรูปแบบ
ต่าง ๆ ดังนั้นผู้กระทำมีความโน้มเอียงที่จะตัดสินใจ และกระทำพฤติกรรมอย่างใด
อย่างหนึ่งเมื่อผู้กระทำรู้ว่าจะได้รับการสนับสนุนจากผู้อื่น

จากทฤษฎีและงานวิจัยข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า ยังมีการสนับสนุนจากภายนอกมากเท่าใด ก็จะช่วยในการตัดสินใจกระทำกิจกรรมมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้นจึงนำไปสู่การตั้งสมมติฐานที่ว่า

สมมติฐานที่ 4 การสนับสนุนจากภายนอกที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานระหว่างหญิง และชาย ในกระบวนการผลิตใหม่

5. การเอาแบบอย่าง ของเกษตรกรในชนบทมักจะพบเห็นได้มาก ดังจะเห็นได้จากเอกสารเสนอโครงการองค์การนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนาหน่วยที่ 3 โดย จิรภา มีดวง (2534:2) พบว่าชาวบ้านจะเลี้ยงไหมในอดีตแบบง่าย ๆ ในระยะ 2-3 ปีที่ผ่านมา รายได้จากอาชีพหลักคือ การทำนาไม่เพียงพอ กอปรกับการเห็นตัวอย่างจากหมู่บ้านใกล้เคียงในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมแผนใหม่ จึงตื่นตัวและหันมาทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมกันมาก โดยจะเพิ่มจำนวนผู้ต้องการทุนในการสร้างห้องเลี้ยงไหมเพิ่มขึ้นในระยะ 2 ปีที่ผ่านมา นอกจากนี้ เจือ สุทธิวิช (อ้างใน ปิยะรักษ์ นวลโคกสี, 2534:9) ได้แบ่งเกษตรกรออกเป็น 6 พวก หนึ่งในจำนวนนั้นคือพวกขอดูที่ท่า (Early Adopter) พวกนี้มักจะรอดูท่าที่หรือสภาพการณ์เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ โดยคอยดูติดตามดูผลงานของบุคคลจำพวกแรก ต่อมาเมื่อเห็นว่ามีความได้ประโยชน์คุ้มค่าแน่นอนแล้ว จึงจะยอมทำตามและทำอย่างขยันในที่สุด หากเห็นว่าคนพวกแรกประสบกับความล้มเหลวหรือขาดทุน ก็จะไม่ยอมลงมือลงทุนปฏิบัติตาม เกษตรกรเหล่านี้มักจะมีฐานะค่อนข้างดี มีการศึกษาระดับสูง และมีหัวการค้าค่อนข้างมาก

จากแนวความคิดและข้อมูลดังกล่าว สามารถที่จะนำมา เป็นสมมติฐานได้ดังนี้

สมมติฐานที่ 5 การเอาแบบอย่างที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานระหว่างหญิงและชายในกระบวนการผลิตใหม่

6. ความสามารถในการผลิต หมายถึง ความสามารถ ความพร้อมในการผลิตใหม่แผนใหม่ของสมาชิกในครอบครัว ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของ ปรีชา อุยตระกูล (2533) ศึกษาศักยภาพผู้นำและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่นศึกษา : แม่-

บุญสวย ลวดอุบโโป บ้านหนองเชียงซุย ต.ป่าหวายนั่ง อ.บ้านผาง จ.ขอนแก่น พบว่าการที่ผู้หญิงจะได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำได้นั้น จะต้องมียोगค์ประกอบหลายประการ ได้แก่ ลักษณะความพร้อมทางครอบครัว เช่น สามีสันนับสนุน ฐานะทางเศรษฐกิจดี มีบุตรคอยช่วยเหลือทั้งหญิงและชาย และลักษณะของคนในครอบครัวจะต้องเป็นคนกล้าตัดสินใจ คล่องแคล่วว่องไว มีความเชื่อมั่นในตนเอง เช่นเดียวกับที่ สุอาภา ดิสดาพร (2522) ศึกษาบทบาทของแม่บ้านเกษตรกรจังหวัดนครปฐม พบว่าแม่บ้านมีบทบาททั้งในการประกอบอาชีพร่วมกับสามี และรับผิดชอบงานในบ้าน ใช้เวลาส่วนใหญ่ในไร่นา มีเวลาน้อย ถึงแม้จะมีความสนใจด้านวิชาการแผนใหม่ แต่ไม่ค่อยได้เข้าร่วม จึงทำให้แม่บ้านมักไม่ค่อยมีความรู้ด้านการเกษตร และพัฒนาการผลิตให้ทันสมัย ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวได้สอดคล้องกับทฤษฎีการตัดสินใจข้อหนึ่งที่ว่าด้วยความสามารถ (Ability) คือ การรับรู้ของผู้กระทำเกี่ยวกับพลังขีดความสามารถของตนในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จนกระทั่งสามารถบรรลุความสำเร็จภายใต้สถานการณ์นั้น การที่ผู้กระทำสามารถตระหนักถึงความสามารถของตนเอง จะนำไปสู่การตัดสินใจและการกระทำทางสังคม เพราะรู้ว่าถ้าตัดสินใจกระทำไปแล้วตนเองจะมีความสามารถที่จะกระทำได้นั่นเอง โดยทั่วไปการกระทำพฤติกรรมใด ๆ นั้น บุคคลจะพิจารณาความสามารถของตนเองเสียก่อน จากทฤษฎีและงานวิจัยข้างต้นได้นำไปสู่การกำหนดสมมติฐาน ดังนี้

สมมติฐานที่ 6 ความสามารถในการผลิตที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานระหว่างหญิง และชายในกระบวนการผลิตใหม่

7. โอกาสในการมีส่วนร่วม หมายถึง โอกาสที่บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการใช้แรงงาน ไม่ว่าจะทั้งในระดับครัวเรือนหรือในระดับชุมชน ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของ สมเดช ประวิฬวรรณ (2534:28) ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมของสตรีบ้านห้วยไส้ไก่ จังหวัดขอนแก่น พบว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำกิจกรรมปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของสตรีมีทุกขั้นตอน แม้ว่าจะไม่ลงมือปฏิบัติก็ตาม และผู้ชายจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ 35 ขั้นตอน หรือร้อยละ 83.33 อาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงได้รับการยอมรับ และการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากขึ้นกว่าอดีต และสุตสวาท ดิศจิโรจน์ (2533:104) ได้ศึกษาผู้หญิงกับการพัฒนา แนวทางใหม่ของความหวัง พบว่าการมีสถานภาพของสตรีที่ดีขึ้น ภายใต้การเปลี่ยนแปลงหน้าที่

และบทบาทของผู้หญิง 3 ประการคือ 1) การมีบุตรน้อยลงเพื่อลดภาระงานบ้าน 2) การศึกษา และ 3) การทำงานเชิงเศรษฐกิจ ผู้หญิงมีโอกาสนในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบด้านการทำงาน ย่อมทำให้ผู้มีสิทธิ์มีเสียงมากขึ้นทั้งในครอบครัว และสังคมส่วนรวม นอกจากนี้ ณรงค์ มีเนนันทน์ (2532:54) ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่องบทบาทของสตรีชนบทในการพัฒนาการเกษตรเพื่อความมั่นคงของประเทศ พบว่ามีลักษณะการกีดกันสตรีออกจากการพัฒนาเกษตรกรรม นับว่ามีผลเสียหายหลายประการ กล่าวคือ เป็นอุปสรรคต่อการเพิ่มผลผลิต และรายได้ที่พึงมี เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีทั้งสองได้รับการฝึกอบรม ให้อำนาจปรับปรุงวิธีการเพาะปลูกอย่างไม่เท่าเทียมกัน ยิ่งไปกว่านั้นยังก่อให้เกิดช่องว่างของความสามารถในการหารายได้ระหว่างบุรุษกับสตรี และทำให้ความพยายามทำงานของสตรีในการเพาะปลูกเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่า ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีการตัดสินใจที่ว่าด้วยปัจจัยสนับสนุนด้านโอกาส (Opportunity) ซึ่งหมายถึงความเชื่อของผู้กระทำที่มีต่อสถานการณ์หรือข้อกำหนดและทางเลือกที่มีอยู่ โอกาสจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการกระทำของบุคคล ผู้กระทำมักจะตัดสินใจเข้าร่วมในการกระทำทางสังคม เมื่อพิจารณาเห็นแล้วว่าภายใต้สถานการณ์นั้น โอกาสเปิดให้เลือกกระทำได้ ดังนั้นการที่ผู้กระทำตัดสินใจและเลือกกระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงขึ้นอยู่กับลักษณะของโอกาสที่มีในสถานการณ์นั้น ๆ

จากงานวิจัยและแนวคิดข้างต้น นำไปสู่การมองปรากฏการณ์ในกระบวนการผลิตใหม่ว่า ไม่ว่าหญิงหรือชาย หากได้รับโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมมากเพียงใด ก็ยิ่งทำให้บุคคลเหล่านั้นได้แสดงบทบาทของตนเองต่อกิจกรรมทางเลือกมากขึ้น จึงนำไปสู่การตั้งสมมติฐานที่ว่า

สมมติฐานที่ 7 โอกาสในการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันมีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานระหว่างหญิงและชายในกระบวนการผลิตใหม่

8. ความขัดแย้งในบทบาท หมายถึง การที่บุคคลมีบทบาทที่จะต้องกระทำหลายบทบาท ซึ่งในบางครั้งบทบาทดังกล่าวจะขัดแย้งกัน ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของ ทศนีย์ บุวรรณ์ (2529:1-2) ที่ศึกษาทัศนคติและบทบาทในครอบครัวของบุรุษที่มีผลต่อการพัฒนาสตรี พบว่าทัศนคติของผู้ชายมีต่อหญิงว่า ไม่สามารถเป็นผู้นำได้ดีเท่ากับชาย แต่ชายสามารถทำงานในครอบครัวได้ดีเท่ากับหญิง เช่นเดียวกับกรม

ส่งเสริมการเกษตร (2533:15) ทำการศึกษาการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของเกษตรกรบ้านฝาง 6 นิคมสร้างตนเองโนนสัง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี พบว่าการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ส่วนใหญ่แล้วจะผูกพันกับผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ผู้ชายเริ่มให้ความสนใจร่วมกิจกรรมเลี้ยงมากขึ้น เนื่องจากการเลี้ยงไหมแผนใหม่ มุ่งเน้นที่จะทำให้เป็นอาชีพหลักของครอบครัว ผู้ชายเริ่มเข้ามารับผิดชอบงานในการทำสวนหม่อน เก็บใบหม่อน เลี้ยงไหม ติดตามดูแลแทนผู้หญิงมากขึ้น จะยกเว้นเรื่องการสาวไหม เท่านั้น คงจะเป็นเพราะบุคลิกของผู้ชายไม่เหมาะกับงานสาวไหม ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีบทบาทเกี่ยวกับความขัดแย้งในบทบาทของ March และ Simon (1958) (อ้างใน วิทยา วรรณศิริ, 2529:18) ได้อธิบายว่าบุคคลมีความคาดหวังและความต้องการส่วนตัวของบุคคลที่เป็นเจ้าของตำแหน่งไม่ตรงกัน จึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้น ซึ่ง Hunt (1971) ได้เพิ่มเติมว่าในระบบสังคมที่สลับซับซ้อน ความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งหลายตำแหน่งที่แตกต่างกันกับบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งนั้น ๆ บางอย่างก็สัมพันธ์กันด้วยดี แต่บางอย่างก็ไม่สัมพันธ์กัน และนั่นคือสิ่งที่แสดงถึงความขัดแย้งและสับสน

จากงานวิจัยและแนวคิดดังกล่าว ทำให้เห็นว่าในภาวะปัจจุบันที่หญิงและชายต่างมีหน้าที่รับผิดชอบมากขึ้น ในบางครั้งบทบาทดังกล่าวอาจขัดแย้งกัน อาจจะทำให้พฤติกรรมหรือการแสดงออกมีผลต่อการทำกิจกรรม จึงนำไปสู่การตั้งสมมติฐานที่ว่า

สมมติฐานที่ 8 ความขัดแย้งในบทบาทที่แตกต่างกันมีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานระหว่างหญิงและชายในกระบวนการผลิตไหม

9. ความเสี่ยงในการผลิต หมายถึง เรื่องของความเสี่ยงในการผลิตไหมทั้งในด้านการลงทุน และปัญหาอุปสรรคในกระบวนการผลิตไหม อันก่อให้เกิดการขาดทุนหรือเกิดภาวะหนี้สิน ความเสี่ยงดังกล่าวได้แก่ การลงทุนการเลี้ยง ราคาตลาด และหนี้สิน อันเกิดจากการผลิตไหม ได้มีการวิจัยเกี่ยวกับการผลิตไหมของชาวยุทธ มณีพงศ์ (2533:55) ถึงสภาพการเลี้ยงไหมของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น พบว่าเกษตรกรส่วนมากมีรายได้จากการเลี้ยงไหมระหว่าง 501-2,000 บาท/ปี มีรายได้สูงสุดถึง 25,000 บาทต่อปี หากมีการขยายการเลี้ยงและมีแปลงหม่อนเพียงพอ เกษตรกรสามารถทำอาชีพการเลี้ยงไหมเป็นอาชีพหลักได้ โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งอาชีพการเลี้ยงไหมมีความเสี่ยงน้อยกว่าการทำนาทำไร่ ผลตอบแทนก็ได้รับในระยะเวลานั้น ที่สอดคล้องกับทฤษฎีแรงจูงใจของ Guilford & Gray (1970) (อ้างใน บัณฑิต ปัญญา, 2531:7) ได้กล่าวถึงแรงจูงใจของคนในการแสดงพฤติกรรม มีความเกี่ยวข้องอยู่กับปัจจัยข้อหนึ่งที่เป็นปัจจัยด้านเป้าหมายในเรื่องของผลประโยชน์ (Interest) โดยที่แรงจูงใจด้านผลประโยชน์จะชักจูงให้บุคคลได้แสดงพฤติกรรมออกมา เพื่อสนองความต้องการของตนไปสู่เป้าหมายเฉพาะในสถานการณ์หนึ่งสถานการณ์ใด

จากงานวิจัยและทฤษฎีดังกล่าว พบว่าการที่เกษตรกรจะตัดสินใจเพื่อทำการผลิตไหมแผนใหม่นั้น อย่างน้อยเกษตรกรจะต้องรับรู้ถึงอัตราความเสี่ยงในการผลิตไหม เพราะถ้าความเสี่ยงสูงก็จะทำให้โอกาสในการขาดทุนสูง แรงจูงใจในการผลิตไหมแผนใหม่ก็จะลดลง แต่ถ้าความเสี่ยงน้อย โอกาสที่จะมีรายได้หรือกำไรจะสูง แรงจูงใจที่จะทำการผลิตไหมแผนใหม่ก็จะสูงขึ้น ดังนั้นการรับรู้ในความเสี่ยงดังกล่าวจึงช่วยในการตัดสินใจว่าจะทำการผลิตไหมหรือไม่ จึงนำไปสู่การตัดสินใจตามพื้นฐานที่ว่า

สมมติฐานที่ 9 การรับรู้ความเสี่ยงในการผลิตที่แตกต่างกันมีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจและการแบ่งแรงงานระหว่างหญิงและชาย ในกระบวนการผลิตไหม

10. ความคาดหวังในด้านผลประโยชน์ หมายถึง ความคาดหวังหรือผลที่ได้รับของบุคคลในการแสดงพฤติกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในกิจกรรมนั้นๆ ความคาดหวังในด้านผลประโยชน์นั้น ได้มีงานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเรื่องนี้โดย เพทาย วิเศษพจนกิจ (2529) พบว่ามนุษย์จะรวมกลุ่มหรือเข้ามามีส่วนร่วมในกลุ่มที่มีอยู่แล้ว เมื่อมนุษย์มองเห็นว่ากลุ่มสามารถให้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม จิตวิทยาแก่ตนได้ เช่น ช่วยด้านเงินทุน ส่งเสริมผลผลิต การตลาด เพิ่มพูนรายได้ ประหยัด ในด้านให้สมาชิกสามารถพบปะช่วยเหลือจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง และจากงานของ นาถเจลิยว ยัณนันทวัฒนา (2530) ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการพัฒนาสตรีระดับตำบล (กพสต.) พบว่ามีปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของ กพสต. ได้แก่ อายุ สถานะทางเศรษฐกิจ การอบรมสั่งสอน การได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ การได้รับข่าวสาร ความคาดหวังในผลประโยชน์ ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ และงานวิจัยของ จรรยา

บั้นแห่งเพชร และคณะ (2530) พบว่าเกษตรกรเลี้ยงไหมได้ผลดีขึ้นมาก เพราะ รายได้ต่อรุ่นเพิ่มขึ้นกว่าปี 2529 ที่ผ่านมา ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเกษตรกรนำ เทคโนโลยีไปปฏิบัติได้ผล และเกษตรกรมีแรงจูงใจในการที่ผลิตผลถูกจำหน่ายได้ โดยไม่ต้องผ่านการกตราคาจากพ่อค้าคนกลาง ทั้งนี้เพราะศูนย์ฯ และหน่วยงาน ของสถาบันวิจัยหม่อนไหม ได้ตรวจสอบและตรึงราคาโดยยุติธรรม ทำให้เกษตรกรมี ความมั่นใจในผลผลิตที่ออกมา ไม่ต้องเสี่ยงต่อการกตราคาของคนกลางอื่น ๆ ดังนั้นจึงหันมาปรับปรุงผลผลิตรังไหมของตนเองให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนว ทฤษฎีแรงจูงใจที่ว่าพฤติกรรมที่ต้องการให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ การเรียนรู้เป็นทางหนึ่งในการที่จะทำให้บรรลุความต้องการ และความปรารถนา ดังนั้นการจูงใจจึงมีหลายวิธี และหลายระดับต่าง ๆ กัน ซึ่ง Pichter (1960) (Vago, 1980:213-214) ได้เสนอหลักสำคัญ 3 ประการ ที่จูงใจให้เกิดการ กระทำในทิศทางที่ต้องการได้แก่ 1) Functional 2) เป็น Dynamic ซึ่งใช้ ได้เฉพาะในกรอบแห่งการเรียนรู้ และ 3) Fitish Of Ratinality คือ ใน การตัดสินใจคนเราจะต้องคิดถึงผลประโยชน์ ผลได้ ผลเสีย โดยไม่สนใจอารมณ์ ความรู้สึก

จากงานวิจัยและทฤษฎีดังกล่าว ทำให้พบว่าในการที่คนคาดหวังผลประโยชน์ จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม หรืออาจกล่าวได้ว่ายังตนคาดหวังผล ประโยชน์มากเท่าใด ยิ่งมีผลต่อการตัดสินใจและการกระทำมากขึ้นเท่านั้น จึงนำ ไปสู่การตั้งสมมติฐานที่ว่า

สมมติฐานที่ 10 ความคาดหวังในด้านผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน มีความ สัมพันธ์กับการตัดสินใจ และการแบ่งแรงงานระหว่างหญิง และชายในกระบวนการผลิตไหม

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดข้างต้น อาจกล่าวได้ว่ามีปัจจัยที่สำคัญซึ่งได้แก่ โครงสร้างของครอบครัว ฐานะทางเศรษฐกิจ แหล่งความรู้ การสนับสนุนจาก ภายนอก การเอาแบบอย่าง ความสามารถในการผลิต โอกาสในการมีส่วนร่วม ความขัดแย้งในบทบาท ความเสี่ยงในการผลิต และความคาดหวังในด้านผลประโยชน์ ซึ่งน่าที่จะมีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อการมีบทบาทของหญิงและชายในการผลิตไหม ซึ่งอาจจะนำไปสู่การตั้งสมมติฐานได้ว่า

สมมติฐานที่ 11 จำนวนแรงงาน ฐานะทางเศรษฐกิจ แหล่งความรู้ การสนับสนุนจากภายนอก การเอาแบบอย่าง ความสามารถในการผลิต โอกาสในการมีส่วนร่วม ความขัดแย้งในบทบาท ความเสี่ยงในการผลิต และความคาดหวังในด้านผลประโยชน์มีอิทธิพลกับการแบ่งแรงงานระหว่างหญิงและชายในกระบวนการผลิตไหม